

*Avropa İnsan hüquqları Konvensiyasının
əsas anlayışları*

Mündəricat

1.Sərbəst anlayışlar

1.1. Mülki hüquq

- 1.1.1. Mülki hüquqlar və öhdəliklər
- 1.1.2. Mülki iş kimi baxılmış işlər
- 1.1.3. Mülki iş kimi baxılmamış işlər
- 1.1.4. İnzibati qərarlar

1.2. Yazışma

- 1.2.1 Yazışma nədən ibarətdir?
- 1.2.2 Yazışmanın məzmunu hər-hansı əhəmiyyət kəsb edirmi?
- 1.2.3 Adresantın və ya adresatın kimliyi hər-hansı əhəmiyyət kəsb edirmi?

1.3. Cinayət ittihamı: « ağırlığı »

1.4. Cinayət ittihamı: « cinayət »

1.5. Ləyaqəti alçaldan rəftar

1.6. Azadlıqdan məhrum edilmə

- 1.6.1. "Həbs" və "saxlanma"
- 1.6.2. Saxlanma faktının mövcud olmasını müəyyən edən əlamətlər
- 1.6.3. Həbs qətimkan tədbirin növü
- 1.6.4. Zərərçəkmiş şəxsin statusu
- 1.6.5. Şəxsin hərəkətləri
- 1.6.6. Yurisdiksiyadan kənar addımlar

1.7. (Mülki hüquq və öhdəliklərinin) müəyyən edilməsi

1.8. Tərəflərin bərabərliyi

1.9. Ailə

- 1.9.1. Ailə həyatı nədən ibarətdir?
- 1.9.2. Nikah əsaslı ailə
- 1.9.3. Nikah ailə həyatına sahib olmaq üçün vacibdirmi?

1.9.4. Nikahsız yaşama ailə həyatına sahib olmaq üçün vacibdirmi?

- 1.9.5. Nikahsız yaşama və ya nikah olmadıqda ailə həyatı mövcud ola bilərmi?
- 1.9.6. Ailə həyatının inkişafı pozulduqda 8 sayılı Maddə tətbiq edilirmi?
- 1.9.7. Qan qohumluğu olmadan ailə həyatına davam edə bilərmi?
- 1.9.8. Qan qohumluğu özü-özlüyündə yetərli cəhətdirmi?
- 1.9.9. Ailə həyatının nə zamansa sonu ola bilərmi?

1.10. Ev

1.10.1. Evə sahib olma ev qurmaq üçün yetərlidirmi?

1.10.2. İş yerindəki tikililər ev ola bilərmi?

1.11. Qeyri-insani rəftar

1.12. Şəxsi həyat

1.12.1. Şəxsi həyatı hansı münasibətlər təşkil edir?

1.12.1.1. Ailə həyatından kənar qalan münasibətlər

1.12.1.2. Cinsi fəallıq şəxsi həyat həddlərinə hansı dərəcəyədək sığır?

1.12.1.3. Sosial fəaliyyət şəxsi həyat həddlərinə hansı dərəcəyədək sığır?

1.12.1.4. İşgüzar münasibətlər şəxsi həyata aiddirmi?

1.12.2. Şəxsi həyatla bağlı olan hərəkət və ya sərəhdələr hansılardır?

1.12.2.1. Telefon danışmalarının dinlənməsi hər zaman şəxsi həyatla bağlıdır?

1.12.2.2. Fərdi məlumatın Dövlət tərəfindən toplanılmasının şəxsi həyata aidiyyəti varmı?

1.12.2.3. Fərdi məlumatın əldə edilməsi

1.12.2.4. Soyadların "uyğunlaşdırılmasının" şəxsi həyata aidiyyəti varmı?

1.12.2.5. Mətbuatın özünü qarayaxa aparmasının şəxsi həyata aidiyyəti varmı?

1.12.3. Qanuni əlaqələrin müəyyən edilməsi

1.12.3.1. Atalığın müəyyən edilməsi ilə bağlı məhkəmə işləri

1.12.3.2. Transseksuallar

1.13. Mülkiyyət və ya sahiblik

1.14. Şəxsi toxunulmazlıq

1.15. İşgəncə

1.16. Zərərçəkmiş şəxs (34 sayılı Maddə)

2. Hüquqların iyerarxiyası (sıralanması)

2.1 Mütləq hüquqlar

2.2 Məhdud hüquqlar

2. Hüquqların iyerarxiyası (sıralanması)

2.2.1 Məhdudlaşdırıcı şərtlərin birmənalı təfsir edilmə qaydası

2.2.2 “Qanuna uyğun/qanunda nəzərdə tutulmuş” ifadəsinin təfsiri

2.2.3 “Demokratik cəmiyyətdə zəruri” ifadəsinin təfsiri

2.3 Mahiyyət nöqtəyi-nəzərindən məhdudlaşdırılan hüquqlar

2.4 Ədalət mükahiməsinin icraatına aid olan hüquqlar

2.5 Məhdudlaşdırılması təbii olan hüquqlar

3. Əsas anlayışlar

3.1. Birləşmə

3.2. Demokratik dəyərlər

3.3. Effektivlik

3.4. Dördüncü instansiya

3.5. Üfüqi təsir

3.6. Uyğunsuzluq

3.6.1. Qeyri-uyğun *ratione temporis* (müddət üzrə yurisdiksiya)

3.6.2. Qeyri-uyğun *ratione loci* (ərazi üzrə yurisdiksiya)

3.6.3. Qeyri-uyğun *ratione personae* (yurisdiksiyanın şamil edildiyi vətəndaşlar)

3.6.4. Qeyri-uyğun *ratione materiae* (maddi əsaslandırma səlahiyyəti)

3.7. Ədalətli kompensasiya

3.8. Qanun – qanunun keyfiyyəti

3.9. Canlı mexanizm

3.10. Səlahiyyət çərçivəsi

3.11. (Demokratik cəmiyyətdə) zəruri

3.12. Cəza (7 sayılı Maddə)

3.13. Fiziki və mənəvi toxunulmazlıq

3.13.1. Fiziki toxunulmazlığa müdaxilənin şəxsi həyata aidiyyəti varmı?

3.13.2. Məcburi tibbi müalicənin şəxsi həyata aidiyyəti varmı?

3.13.3. Dövlətin tətbiq etdiyi tədbirlərin şəxsi həyata aidiyyəti varmı?

3.14. Pozitiv öhdəliklər

3.14.1. Üfüqi təsir

3.15. (Səciyyəvi) prosedur təminatları

Effektivlik prinsipi və prosedur təminatları

- 3.15.1. Konvensiyanın mətnində aydın nəzərdə turulmuş prosedur təminatları
- 3.15.2. Maddi hüquqlar baxımından səciyyəvi olan və Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin yaratdığı presedent hüquqda tanınan prosedur təminatları
- 3.15.3. Beynəlxalq səviyyədə prosedur təminatları

3.16. Mütənasiblik

3.17. Qanunun aliliyi

3.18. Əlavə xarakter

1. Sərbəst anlayışlar

Sərbəst anlayışlar Konvensiyanın Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi tərəfindən təfsir edilmə üslubuna aiddirlər. Konvensiyanı təfsir edərkən, məhkəmə *məqsədyönlü* təfsirdə yer tapmış hüquqlara dəlalət edəcəkdir, Konvensiya mətninin hərfi təfsirinə yol verməyəcəkdir və Konvensiyanın faktiki mətninə çox da arxalanmayacaqdır. Konvensiyanın başlıca mövzusu və məqsədi üzv dövlətlər tərəfindən pozulan fərdi hüquqların qorunmasıdır.

Konvensiyanın mövzusu və məqsədini əsaslandırmaq və həyata keçirmək üçün məhkəmə bir neçə izahedici prinsip qəbul edib. Zamanın tələblərinə cavab verən təfsir üslubuna əlavə olaraq, məhkəmə bildirmişdir ki, hüquqlar “nəzəri və qeyri-real” deyil. “praktiki və təsirli” tərzdə, geniş qaydada, yəni müstəsna hallara və ya məhdudiyyətlərə az yer verilməklə təfsir edilməlidirlər və Konvensiyadakı bəzi terminlərin mənası *sərbəst* olmalıdır. Bu, Konvensiyanın həmahəngliyini və məqsədinin pozulmamasını təmin etmək üçün labüddür, Konvensiyanın müddəalarının üzv dövlətlərin yerli qanunvericiliyində təsbit edilmiş termin və ya prinsiplərin təfsirinə tabe olmamasına şərait yaradır.

1.1. Mülki hüquq

1.1.1. Mülki hüquqlar və öhdəliklər

Mülki hüquqlar və öhdəliklər termini sərbəst mənə kəsb etdiyindən Dövlətin milli qanunvericiliyində təsbit edildiyi kimi təfsir edilmir. Hüququn əhatə etdiyi məsələlər, həmçinin məhkəmə işi üzrə çıxarılmış qərarın şəxsin özəl hüquq və öhdəlikləri baxımından qanəedici olub-olmaması həlledici qüvvəyə malikdir. 6 sayılı Maddənin əhatə dairəsinə düşən və düşməyən hüquqlara/məhkəmə işlərinə dair aşağıdakı misallarla tanış olun.

MƏHKƏMƏNİN BAXDIĞI İŞLƏR

Köniq Almaniya Federativ Respublikasına qarşı (1978) – Konvensiyadakı bu ifadənin mənası çərçivəsində hüququn mülki hüquq kimi hesab edilib-edilməməsi milli qanunvericilik üzrə hüququn qanun təsnifatına deyil, mətləb mahiyyətinə və təsiredici qüvvəsinə istinad etməklə müəyyən edilməlidir. Belə çıxır ki, mülki hüquqlar və öhdəliklər anlayışı sadəcə cavabdeh ölkənin milli qanunvericiliyinə istinad etməklə müəyyən edilə bilməz.

Rinqayzen Avstriyaya qarşı (16 iyul 1973-cü il, par. 94) – məsələnin mülki, ticari, inzibati və s. hüquq üzrə necə müəyyən ediləcəyini tənzimləyən qanunvericiliyin xarakteri və işə baxmaq səlahiyyəti verilmiş qurumun (aşağı instansiya məhkəməsi, inzibati qurum və s.) nüfuzu az mahiyyət kəsb edən amillərdir. Mülki hüquq və öhdəliklər zəminində mübahisələrin nəticəsi bu kimi hüquq və öhdəliklər üçün həlledici olan bütün məhkəmə işlərinə şamil edilir. Mübahisəyə düşən hüquqların və öhdəliklərin ayrılmaz

xüsusiyyətləri əhəmiyyət kəsb edən amildir; hüquqları və öhdəlikləri səciyyələndirən özəl xüsusiyyətlər mübahisəni mülki işlərə aid edir.

Prokola Lüksemburqa qarşı (1995) – Mübahisənin yaranması zəminində, həmçinin inzibati məhkəmə tərəfindən baxılmalı olmasına baxmayaraq maddi hüquqların pozulması ilə bağlı iddia edilən və maliyyə məsələlərinə dair bir mülki işdir.

Benthem Niderlanda qarşı (23 oktyabr 1985, par. 35, sərbəst mənə kəsb edir).

1.1.2. Mülki iş kimi baxılmış işlər

Məhkəmənin baxdığı işlər

Pretto İtaliyaya qarşı (1984) – Fərdi şəxslərin öz aralarındakı münasibətlər müstəvisində məşğulluq və mülkiyyət məsələləri ilə bağlı hüquqları.

Rinqayzen Avstriyaya qarşı (16 iyul 1973) – Fərdi şəxslərin öz aralarındakı münasibətlər müstəvisində müqavilə hüququ ilə bağlı hüquqları.

Pudas İsveçə qarşı (1987) – Kommersiya fəaliyyəti ilə məşğul olmaq hüququ.

Axen Almaniya Federativ Respublikasına qarşı (1983) – Fərdi şəxslərin öz aralarındakı münasibətlər müstəvisində mülki hüquqpozmalarla bağlı hüquqları.

Erey İrlandiyaya qarşı (1979) – Fərdi şəxslərin öz aralarındakı münasibətlər müstəvisində ailə hüquqları.

Olsson İsveçə qarşı (1989) – Uşağın himayəyə verilməsi müstəvisində mübahisə/məhkəmə işi.

Dablyu Birləşmiş Krallığa qarşı (1987) – Valideynin uşaqla görüşmək hüququ ilə bağlı mübahisə/məhkəmə işi.

Kiqan İrlandiyaya qarşı (1994) – Övladlığa götürmə ilə bağlı mübahisə/məhkəmə işi.

Erikson İsveçə qarşı (2000) – Doğma olmayan evladların tərbiyələndirilməsi zəminində mübahisə/məhkəmə işi.

Şuler-Zqraqqen İsveçərə qarşı (1993) – Sosial müavinət almaq hüququ.

Şuten və Meldrum Niderlanda qarşı (1995) – Sosial təminat sistemi üzrə ödənişlər etmək öhdəliyi zəminində yaranan mübahisə/məhkəmə işi.

National & Provincial Building Society və digərləri Birləşmiş Krallığa qarşı (1998) – vergi şəklində ödənilmiş vəsaitin bərpa edilməsi hüququ.

British American Tobacco Niderlanda qarşı (1996) – Patent sahibliyi zəminində yaranan mübahisə.

Sporronq və Lonnrot İsveçə qarşı (1983) – Mülkiyyət hüququna birbaşa təsir edən daşınmaz əmlakın müsadirəsi/özgəninkiləşdirilməsi, birləşdirilməsi, planlaşdırılması və daşınmaz əmlakla bağlı verilən icazələr zəminində yaranan mübahisə/məhkəmə işi.

Oerlemans Niderlanda qarşı (1991) – Nəticəsi mülkiyyətdən istifadəyə təsir edən mübahisələr/məhkəmə işi.

Tre Traktorer İsveçə qarşı (1991) – Restoranların spirtli içkilər satmaq lisenziyasından məhrum edilməsi zəminində yaranan mübahisə/məhkəmə işi.

Köniq Almaniya Federativ Respublikasına qarşı (1978) – Tibb klinikası işlətmək üçün lisenziya zəminində yaranan mübahisə/məhkəmə işi.

Jordebro Foundation İsveçə qarşı (1987) – Özəl məktəb işlətmək üçün icazənin verilməsi zəminində yaranan mübahisə/məhkəmə işi.

Filis Yunanıstana qarşı (1991) – Müqavilələrlə bağlı dövlət/bələdiyyə idarəçiliyi sahəsində mübahisə/məhkəmə işi.

Editions Periscope Fransaya qarşı (1992) – İnzibati işlərdə yetirilmiş ziyanla bağlı dövlət/bələdiyyə idarəçiliyinə qarşı mübahisə/məhkəmə işi.

Moreyra de Azevedo Portuqaliyaya qarşı (1990) – Cinayət işlərində yetirilmiş ziyanla bağlı dövlət/bələdiyyə idarəçiliyinə qarşı mübahisə/məhkəmə işi.

Qiorqiadis Yunanıstana qarşı (1997) – Cinayət işində bəraət qazanmadan sonra qeyri-qanuni saxlanma müqabilində kompensasiyanın tələb edilməsi ilə bağlı iddialar zəminində mübahisə/məhkəmə işi.

Ruiz Mateos İspaniyaya qarşı (1993) – Konstitusiya və ictimai hüquqla bağlı məhkəmə işi; yalnız bir şərtlə ki, bu kimi işin nəticəsi mülki hüquqlar və öhdəliklər üçün həlledici qüvvəyə malik ola bilsin.

Vilho Eskelinen və digərləri Finlandiyaya qarşı (2007) – Məhkəmə ictimai hüquqla bağlı vəzifələrini icra edən dövlət qulluqçuları haqqında aşağıdakı *Fridlender və Pelleqrin* presedent hüququnu yaratmışdır; milli qanunvericilikdə yazışma (poçt) materialları və sözügedən heyət üçün məhkəməyə çıxış açıq şəkildə istisna edilməyincə və Dövlət istisna edilmənin Dövlətin marağında olmasını obyektiv əsaslar gətirməklə əsaslandırma bilərsə bu kimi hallara Konvensiyanın 6 saylı Maddəsi tətbiq ediləcəkdir.

Fridlender Fransaya qarşı (2000) – 6 saylı Maddədən kənarlaşma Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin özünün “dövlət qulluqçusu” anlayışına düşməyən rəsmi şəxslə bağlı məşğulluq zəminində yaranan mübahisə baxımından Dövlət tərəfindən edilən xahişlə bağlı olmaya bilər; bununla bağlı aşağıdakı *Pelleqrin* işinə baxın.

Qolder Birləşmiş Krallığa qarşı (1979-80) – Şəxsin yaxşı nüfuzla malik olmaq hüququ.

H. Fransaya qarşı (1997) – Dövlət xəstəxanasının yol verdiyi etinasızlıqla bağlı inzibati məhkəmədə qaldırılan iddia.

1.1.3. Mülki iş kimi baxılmamış işlər

Məhkəmənin baxdığı işlər

X Fransaya qarşı (1992) – Vergiqoyma ilə bağlı ümumi məsələlər və vergi məbləğinin hesablanması.

Mauiya Fransaya qarşı (2000) – İmmiqrasiya və vətəndaşlıq məsələləri. Mauiya Fransaya qarşı (5 oktyabr 2000, par. 36-41, əcnəbilər).

Nokolussi Avstriyaya qarşı (1987) – Hərbi qulluq keçmə öhdəliyi.

Habsburq-Lothringen Avstriyaya qarşı (1989) – Dövlət vəzifəsi tutmaq hüququ.

Naycel Fransaya qarşı (1997) – Dövlət qulluqçularının işlə təmin olunma hüququ.

Pelleqrin Fransaya qarşı (1999) – inzibati qurumlar və ictimai hüquqda təsbit edilmiş səlahiyyətlərin icrasına cəlb edilmiş işçilər (məsələn, polis və silahlı qüvvələr) arasında mübahisələr; bununla belə, unutmayın ki, yuxarıda adı çəkilmiş *Vilho Eskelinen və*

digərlərinin işinə baxarkən məhkəmə mövcud presedent hüquqa fərqli səpkidə yanaşmışdır. *Pelleqrin Fransaya qarşı* (8 dekabr 1999, par. 64-67, dövlət qulluqçuları).

Simpson Birləşmiş Krallığa qarşı (1986) – Dövlət təhsili almaq hüququ.

L İsveçə qarşı (1988) – Dövlət tibb müəssisəsində müalicə almaq hüququ.

Peltonen Finlandiyaya qarşı (2000) – Pasport verməkdən imtina.

Atkinson Crook və the Independent Birləşmiş Krallığa qarşı (1990) – Jurnalistlərin məhkəmə işlərini işıqlandırmaq hüququ.

X Almaniya Federativ Respublikasına qarşı (1982) – Mülki işlərdə hüquqi yardımla bağlı məsələlər.

X Avstriyaya qarşı (1979) – Patent üçün müraciətlər.

Nordh və digərləri İsveçə qarşı (1990) – Dövlətin təbii fəlakət qurbanlarına kompensasiya ödəmək qərarı.

Massa İtaliyaya qarşı (1993) – 6 sayılı Maddədən kənarlaşma Dövlətin səlahiyyət çərçivəsindən istifadə etmədiyi vəziyyətə şamil edilmir, beləliklə, hökumətlə deyil, fiziki və hüquqi şəxslər arasında hüquq məsələləri ilə məşğul olan şirkətin vəziyyəti ilə müqayisə edilə bilər.

Kienast Avstriyaya qarşı (2003) – Torpaq sahibi və Topoqrafiya İdarəsi arasındakı mübahisə bir iddiaçı kimi torpaq sahibinin mövqeyi şübhə altına alınmayana qədər mülki hüququn mövcudluğuna və ya mülki hüquq çərçivəsinə aid edilmir.

1.1.4. İnzibati qərarlar

‘Mülki hüquq və ya öhdəliyin’ yaranıb-yaranmadığının qiymətləndirilməsində həlledici amil kimi hüququn təbiəti (xarakteri) götürülür. Hüquq və ya öhdəliyin inzibati/ictimai hüquqla tənzimlənməsi hüququn məzmununu və qüvvəsini dəyişmir.

Məhkəmə işində iştirak edən tərəflərdən birinin dövlət orqanı olub-olmaması heç bir halda həlledici amil sayılmır.

Nəticə etibarilə dövlət orqanı tərəfindən ‘mülki hüquqlara və öhdəliklərə’ müdaxilə effektiv məhkəmə nəzarətinə məruz qalmalıdır.

Məhkəmənin baxdığı işlər

Albert və Le Compte Belçikaya qarşı (1982) – İnzibatii qərara qarşı appelyasiya şikayəti işlə bağlı fakt və qanun məsələlərinə aidiyyəti olan məhkəmə orqanında dinlənilməlidir.

W Birləşmiş Krallığa qarşı (1987) – Yerli inzibati qurumun himayəyə verilmiş uşağın valideynlə təmasda olmasını məhdudlaşdıran qərarı ilə bağlı məhkəmə baxışı işin mahiyyətini əks etdirməli və qurumun qanuna uyğun, ağılabatan və obyektiv fəaliyyət göstərməsini sübuta yetirməklə məhdudlaşmamalıdır.

Obermayer Avstriyaya qarşı (1990) – Məşğulluqla bağlı qərara məhkəmə baxışı yalnız inzibati qərarın qanunauyğunluğunu deyil, bütövlükdə işin mahiyyətini əks etdirməlidir.

Oerlemans Niderlanda qarşı (1991) – Fermer (kənd təsərrüfatı) fəaliyyətinin məhdudlaşdırılmasına dair inzibati qərara məhkəmə baxışında işin mahiyyətinin əks

etdirilməsində aşağıdakılar nəzərdən keçirilmişdir: məhkəmə çıxarılmış qərarı qüvvədən sala bilməz, lakin dəymiş ziyanın ödənilməsini tələb edə bilən və ya qərarın icrasının dayandırılmasını əmr edə bilər.

Tsumbotel Avstriyaya qarşı (1993) – Yol çəkilməsi və ya dövlət/bələdiyyə əhəmiyyətli yaşayış binalarının tikilməsi üçün torpaq sahəsinin müsadirəsi ilə bağlı qərara işin mahiyyəti üzrə məhkəmə baxışı məqsəduyğunluq səbəblərinə görə məhdudlaşdırıla bilər.

Sporronq və Lonnot İsviçərə qarşı (1983) – Müsadirə ilə bağlı icazənin qüvvədə olduğu son müddəti şübhə altına almaq üçün məhkəmə baxışının aparılmaması ədalətli məhkəmə araşdırılması hüququnun pozulması idi.

1.2. Yazışma

Hər kəsin yazışmasına hörmətlə yanaşmaq hüququ **digərləri ilə arasıkəsilməz və senzurasız yazışmaq** hüququ deməkdir.

1.2.1. Yazışma nədən ibarətdir?

Yazışmanın mənası poçt vasitəsilə ötürülən materialları açıq ehtiva etsə belə, Məhkəmə belə bir qənaətə gəlmişdir ki, bu anlayışa telefon vasitəsilə ünsiyyət (*Klass Almaniyaya qarşı, 6 sentyabr 1978-ci il tarixli qərar, par. 41*) və telekslə ötürülən məlumat (*ərizə №21482/93, Kəmpbel Kristi Birləşmiş Krallığa qarşı, 27 iyun 1994, DR 78A, səh. 119*) da daxildir. Ev sözünün birbaşa mənasının əvvəlkidən hazırda daha tutumlu olması kimi, indiki zamanda yazışma dedikdə elektron poçt kimi digər **ünsiyyət növlərini vəd edə bilən və texnoloji inkişafı ayaqlaşmağı** mümkün edən vasitələr nəzərdə tutulur. Bununla belə, yazışma müvafiq özünü müdafiə çərçivəsi ilə səciyyələnir ki, istifadə olunan ünsiyyət vasitəsinin növü sözügedən müdafiəni fərqli səviyyədə təmin edə bilər.

1.2.2. Yazışmanın məzmunu hər-hansı əhəmiyyət kəsb edirmi?

8 sayılı Maddə üzrə müdafiənin edilməsi ünsiyyətin mətləbinə deyil, ünsiyyət vasitələrinə və ya üsullarına aiddir; beləliklə, Dövlət (bir misal kimi) **cinayət hərəkətləri mövzusunda** telefon **danışmalarının** 8 sayılı Maddənin 1-ci bəndinin əhatə dairəsindən kənar qalmasına dair (*A Fransaya qarşı, 23 noyabr 1993-cü il tarixli qərar*) dəlil gətirə bilməyəcək. *Halfordun Birləşmiş Krallığa qarşı* işində (25 iyun 1997-ci il tarixli qərar) **biznes və ya şəxsi həyatla bağlı telefon danışmaları** (ofis telefonunda istifadə kimi) 8 sayılı Maddənin əhatə dairəsinə düşən hal kimi qəbul edilmişdir.

1.2.3. Adresantın və ya adresatın kimliyi hər-hansı əhəmiyyət kəsb edirmi?

Yazışma ilə bağlı adresantın və ya adresatın kimliyi 8 sayılı Maddə üzrə nəyin tələb olunduğunun müəyyən edilməsində əhəmiyyət kəsb edən məsələdir. Məsələn, məhkəmə açıq bildirir ki, vəkillər və onların müştəriləri, xüsusilə də həbs altında olan şəxslər arasında məktublar və digər yazışma vasitələri yüksək səviyyədə müdafiə edilir.

Mənbə: Avropa Şurası, İnsan hüquqları mövzusunda vəsait (№1), Şəxsi və ailə həyatına hörmətlə yanaşmaq hüququ.

1.3. Cinayət ittihamı: 'ittiham'

6 sayılı Maddə barəsində cinayət ittihamı irəli sürülmüş şəxsə ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnu zəmanət verir. Belədirsə, "cinayət ittihamı" deyildikdə nə nəzərdə tutulur? (cinayət ittihamı, cinayətkar sərbəst anlayışlarına baxın)

Milli qanunvericilikdə "cinayət" tərifinin necə verilməsindən asılı olmayaraq Konvensiya baxımından cinayət **sərbəst anlayışdır**.

Deveerin Belçikaya qarşı işində məhkəmə bildirmişdir ki, "ittiham" sözünə formal deyil, sərbəst mənə verilməlidir və məhkəmə müvafiq əlamətlər çərçivəsindən kənara çıxmaq və sözügedən işlə bağlı reallıqları araşdırmaq məcburiyyətində olduğunu hesab etmişdir. Sonra məhkəmə bildirmişdir ki, "ittiham" səlahiyyətli qurum tərəfindən şəxsə onun cinayət törətdiyini və ya şübhəli şəxsin düşmüş olduğu vəziyyətə ciddi təsir etdiyini iddia edən rəsmi bildiriş kimi tərif edilə bilər (Deveer Belçikaya qarşı, 27 fevral 1980, par. 42, 44 və 46).

Yuxarıdakı işə gəldikdə, iddiaçı tərəfindən müəyyən qiymət qaydalarının pozulmasına dair məlumat üzə çıxdıqdan sonra prokuror onun mağazasının müvəqqəti bağlanmasına dair əmr vermişdir. Belçika qanunvericiliyinə görə, iddiaçı mübahisənin həllinə dair edilmiş təklifi qəbul etdiyindən ona qarşı cinayət təqibinə başlanmamışdır. Bununla belə, məhkəmə hesab etmişdir ki, cinayət ittihamı iddiaçının üzərindən götürülmür.

"İttihamın" əsasını nəyi təşkil etməsinə dair bəzi **misallar**:

- Cinayət işi ilə bağlı şəxsə qarşı həbs əmrinin çıxarılması (Vemhof Almaniya Federativ Respublikasına qarşı, 27 iyun 1968);
- Şəxsə ona qarşı qaldırılmış iddia ilə bağlı rəsmən məlumatlandırılır (Noymeyster Avstriyaya qarşı, 27 iyun 1986);
- Gömrük cinayətini araşdıran qurumlar tələb edirlər ki, şəxs müvafiq sübutları təqdim etsin və bank hesabını dondursun (Funke Fransaya qarşı, 25 fevral 1993);
- Şəxsə qarşı polis məlumatının nəticəsi olaraq prokurorluq iş qaldırdıqdan sonra şəxsi müdafiə edən vəkil təyin olunur (Anqeluççi İtaliyaya qarşı, 19 fevral 1991).

Mənbə: Avropa Şurası, İnsan hüquqları mövzusunda vəsait (№3), Ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ.

1.4. Cinayət ittihamı: ‘ittiham’

6 sayılı Maddə barəsində cinayət ittihamı irəli sürülmüş şəxsə ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnu zəmanət verir. Belədirsə, “cinayət ittihamı” dedikdə nə nəzərdə tutulur? (cinayət ittihamı, cinayətkar sərbəst anlayışlarına baxın)

“Cinayət ittihamı” deyildikdə nə nəzərdə tutulur?

“Mülki hüquq və ya öhdəlik” anlayışına gəldikdə Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi Konvensiyanın 6 sayılı Maddəsi üzrə “cinayət ittihamı” anlayışını geniş məhfumda qəbul edir və konkret işin bu anlayış çərçivəsinə aid olub-olmadığını müəyyən etmək üçün üç meyar tətbiq edir:

- cinayətin milli hüquqi təsnifatı;
- cinayətin təbiəti;
- mümkün cəzanın təbiəti və ağırlığı (*Pyer-Bloş Fransaya qarşı* (1997)).

Məhkəmə öz mövqeyini təsdiqləyərək bildirmişdir ki, Dövlət cinayəti sadəcə “cəzalandırılmayan” hüquqpozma kimi bəyan etməklə 6 sayılı Maddənin müdafiə çərçivəsindən kənarlaşdırıla bilməz (*Adolf Avstriyaya qarşı* (1982) və *Öztürk Almaniyaya qarşı* (1984)). Vergi auditi nəticəsində tətbiq edilən vergi cərimələrinin məbləği yüksək olduqda Məhkəmə belə hesab etmişdir ki, vergi cərimələrinə dair qanunvericilikdə təsbit edilmiş aidiyyətli müddələrin ümumi xarakteri, cərimələrin arzu edilməyən və cəzalandırma məqsədi, həmçinin mümkün və faktiki cərimənin ağırlığı baxılan işin 6 sayılı Maddə üzrə “cinayət ittihamı” çərçivəsinə salınmasına səbəb olmuşdur (*Yanoşeviç İsveçə qarşı* (2002) və *Västberga Taxi Aktiebolag və Vuliç İsveçə qarşı* (2002)).

6(1) sayılı Maddənin təfsiri baxımından şəxsə qarşı cinayət işinə görə “ittiham” irəli sürüldükdə məhkəmə öz mövqeyini təsdiqləyərək bu halın Dövlət tərəfindən “şəxsin cinayət işini törətməsi ilə bağlı iddiaya gətirib çıxaran və beləliklə, şübhəli şəxsin düşmüş olduğu vəziyyətə ciddi təsir göstərən tədbirlərin” görüldüyü zaman baş tutmasını bildirmişdir (*Foti və digərləri İtaliyaya qarşı* (1982)). Konvensiya qurumları aşağıdakı “əsaslı nəticəni” aşkar etmişdirlər: orderin verilməsi və ya binada/tikilidə axtarışın aparılması və ya şəxsin axtarılması kimi tədbirlər vasitəsilə Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının standartı təmin edilməlidir. Digər tərəfdən, sözügedən qurumlar polis istintaqının aparılması, şahidlərin dindirilməsi və ya şəxsə birbaşa təsir göstərmədən digər tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə bu standartın təmin edilməsi qənaətinə gəlməmişdilər. 6 sayılı Maddə cinayət işi üzrə məhkəmə hökmünün çıxarılmasına da şamil edilir. Nəticə etibarilə məhkəmə belə bir qənaətə gəlmişdir ki, məhkum edilmiş şəxslə bağlı tariff/rüsum ödəmə dövrü məhkəmə deyil, dövlət naziri tərəfindən təsbit edilməsi 6 sayılı Maddənin pozulması idi (*V. Birləşmiş Krallığa qarşı* (1999) və *İsterbruk Birləşmiş Krallığa qarşı* (2003)).

Mənbə: Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası ilə bağlı Qısa Təlimat, Donna Qomyen, 2005

Engel və digərlərinin Niderlanda qarşı (Engel və digərləri Niderlanda qarşı, 8 iyun 1976, par. 81) işində məhkəmənin bildirdiyi kimi, Tərəf Dövlətlər öz qanunvericiliyinə uyğun olaraq işləri cinayət, intizam və ya inzibati iş kimi təyin etməkdə azaddırlar; bir şərtlə ki, özü-özlüyündə bu fərq Konvensiya ilə ziddiyyət təşkil etməsin. Konvensiyadakı hüquqların (məsələn, söz azadlığı və ya ifadə azadlığı) normal icrası cinayət ola bilməz.

Mənbə: Avropa Şurası, İnsan hüquqları mövzusunda vəsait (№3), Ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ.

1.5. Ləyaqəti alçaldan rəftar

Ləyaqəti alçaldan rəftar bu rəftara məruz qalmış insanları alçaltmaq və təhqir etmək üçün yetərli olan qorxu, əzab və kiçildilmə hissənin yaranmasına səbəb olan davranmadır. Bu, həmçinin qurbanın fiziki və ya mənəvi müqavimət gücünü sındıran (*İrlandiya Birləşmiş Krallığa qarşı*, səh. 66, §167) və ya qurbanı onun istəyi və ya şüuruna qarşı hərəkət etməyə sürükləyən (*Yunan işi* ilə bağlı Komissiyanın bildirdiyi mövqe, Fəsil IV, səh. 186) rəftar kimi də təsvir edilir.

3 sayılı Maddənin ehtiva etdiyi mənası baxımından cəzanın və ya rəftarın “ləyaqəti alçaldan” olub-olmamasını nəzərdən keçirdikdə diqqət bu kimi rəftarın mahiyyəti kimi şəxsin alçaldılıb-alçaldılmamasına və təhqir edilib-edilməməsinə, həmçinin bu halın törətdiyi fəsadlar baxımından sözügedən şəxsə və onun şəxsiyyətinə 3 sayılı Maddəyə uyğun gəlməyən tərzdə mənfi təsirin vurulub-vurulmamasına edilir (*Ranninen Finlandiyaya qarşı*, 16 dekabr 1997-ci il tarixli qərar, Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası (ECHR) 1997-VIII, səh. 21-22, §55). Lakin belə bir məqsədin mövcud olmaması 3 sayılı Maddənin pozulması faktının aşkara çıxardılmasını istisna etmir.

Mənbə: Avropa Şurası, İnsan hüquqları mövzusunda vəsait (№6), İşgəncələrin qadağan olunması

1.6. Azadlıqdan məhrum edilmə

Azadlıqdan məhrum edilməyə nələr daxildir?

1.6.1. “Həbs” və “saxlanma”

Həbs və *saxlanma* terminləri 5 sayılı Maddənin təxminən bütün müddəaları baxımından bir-birini əvəzləyir, beləliklə, milli qanunvericilikdə təsbit edilmiş mənadan asılı olmayaraq, şəxsin azadlıqdan məhrum edilməsi ilə nəticələnən hər bir tədbirə mühüm aidiyyəti olan anlayış kimi qəbul edilirlər. Məhkəmə, azadlıqdan məhrum edilmə baş tutduqdan dərhal sonra 5 sayılı Maddədə nəzərdə tutulmuş məhkəmə nəzarətinin

zəmanətini təmin edir. İstənilən digər addım Konvensiyanın pozulması ilə nəticələnəcək. Mühüm tələb işin gedişatı zamanı nəyin necə adlanmasına deyil, nəyin nail olunmasına diqqət yetirməkdən ibarətdir.

1.6.2. Saxlanma faktının mövcud olmasını müəyyən edən əlamətlər

Həbs və ya saxlanma vasitəsilə azadlıqdan məhrum edilməyə nələrin daxil olmasını, həmçinin azadlıqdan məhrum edilmənin nə zaman başladığını aydınlaşdırmaq vacib məsələdir; belə ki, yalnız bu təqdirdə Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 5 sayılı Maddəsində təsbit edilmiş tələblər müvafiq sayılır. Təbii görünə bilməsinə baxmayaraq belə hallar diqqət mərkəzində olmalıdır, çünki bəzi hallarda, xüsusilə də fiziki məhdudliyyətin tətbiq edilmədiyi təqdirdə, kimsə azadlıqdan məhrum edilə bilər, lakin məsuliyyət daşıyan şəxs səzügedən vəziyyəti dərk etməyə bilər. Azadlığın itirildiyi anın müəyyən edilməsi cinayət işi kontekstində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir ki, zərərçəkmiş şəxsin hakim qarşısına ilk dəfə çıxdığı vaxtın nə qədər yubanması və saxlama müddətinin baş tuta biləcək məhkəmə araşdırmasından əvvəl nə qədər sürməsinə dəqiq araşdırmaq zərurəti təmin edilsin. Konkret tədbirin azadlıqdan məhrum edilməni özündə ehtiva edib-etməməsinə müəyyən edərkən həbs qətimkan tədbirinin növü və zərərçəkmiş şəxsin durumu (statusu) kimi əlamətlər mühüm məsələlər sayılır.

1.6.3. Həbs qətimkan tədbirin növü

Təbiidir ki, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi həbs qətimkan tədbirinin növünə nəzər salacaqdır. Azadlıqdan məhrum edilmə şəxsin polis məntəqəsində və ya həbsxana kamerasında zorla saxlandığı zaman açıqcasına baş verir, lakin həbs qətimkan tədbirin 5 sayılı Maddənin tətbiqinə səbəb olacaq digər növləri də vardır. Bununla bağlı aşağıdakı təbii misal çəkmək olar: hüquq mühafizə orqanı işçisi gücün tətbiq edib-etməməsindən asılı olmayaraq açıq şəkildə bildirir ki, şəxs konkret ərazini tərk edə bilməz və ya həmin işçi ilə digər başqa əraziyə (yerə) getmək məcburiyyətindədir. Beləliklə, küçədə saxlanılan şəxs və ya polis məntəqəsinə öz xoşluğu ilə gəldikdən sonra orada qalması tələb edilən şəxs bu və ya digər yolla azadlıqdan məhrum edilir və onunla bağlı 5 sayılı Maddə tətbiq edilir. Məcbur edilmə faktı vacib əlamətdir; bununla bağlı Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi *De Wilde, Ooms və Versip Belçikaya qarşı* işlə bağlı (18 iyun 1971-ci il tarixli) qərarında bildirmişdir ki, şəxsin öz xoşluğu ilə təslim olması azadlıqdan məhrum edilməyə əsas deyil. Hətta azadlıqdan məhrum edilmiş şəxsin bundan xəbərdar olub-olmaması əhəmiyyət kəsb etmir; olduğu ərazini (yeri) tərk etməkdə azad olmaması yetərlidir ki, şəxsin azadlıqdan məhrum edilmə faktı müəyyən edilsin.

Həbs qətimkan tədbir baxımından zərərçəkmiş şəxsin küçə və ya digər açıq ərazi kimi müəyyən yerə gedə bilməməsi və ya müəyyən nəqliyyat vasitəsi və ya (kameranın mütləq şərt olmadığı) otaqda qalmaq tələbi ilə üzləşməsi kimi konkret bir yerə bağlılıq dərəcəsi olduqca yüksəkdirsə 5 sayılı Maddənin tətbiq edilmə ehtimalı adıləşir. Lakin

konkret yerdə şəxsin müəyyən azadlığa malik olması faktı mütləq olaraq 5 sayılı Maddənin tətbiq edilməməsi mənasını kəsb etmir. Bu səbəbdən *Əşinqdəyn Birləşmiş Krallığa qarşı* işlə bağlı (28 may 1985-ci il tarixli) qərarda belə bir qənaətə gəlinmişdir ki, psixiatrik xəstəxanada saxlanmasının məcburi olmasına baxmayaraq, şəxs kilidlənməmiş palatada yerləşdirilmişdir və gün ərzində, həmçinin həftə sonu xəstəxana sahəsini müşayiətsiz tərk etmək ixtiyarında olmuşdur.

Oxşar qaydada qərar *Quzzardi İtaliyaya qarşı* iş üzrə 6 noyabr 1976-ci ildə çıxarılmışdır: mütəşəkkil cinayətkarlıqda əlinin olması şübhə edilən bir şəxsin hasar çəkilməmiş 2.5 kvadrat kilometrlik bir ucqar adada oxşar şəxslərlə birgə yaşaması tələbinə qarşı 5 sayılı Maddə tətbiq edilmişdir. Həyat yoldaşının və evladının onunla yaşaya bilməsinə baxmayaraq, məhdudiyətlərin tətbiq edilməsi ilə təcrid olunma yetərli idi ki, bu iş üzrə şəxslə azadlıqdan məhrum edilmiş şəxs kimi rəftar edilmə nəzərə alınsın. Sözügedən amillər yaşayış yerindən daha yüksək əhəmiyyət kəsb edirdi, beləliklə, şəxsə qarşı ev dustağı həyatını yaşamaq tələbi 5 sayılı Maddənin tətbiq edilməsinə məcburən yol açır; *Culiya Manzoni İtaliyaya qarşı* işlə bağlı (1 iyul 1997) bu, işin məhkəmə icraatında olmasına və ya *Kipr Türkiyəyə qarşı* (ərizə №6780/74 və 6950/75 (Komissiyanın hesabatı)) iş üzrə komendant saati rejiminin sərt şəkildə tətbiqi nəticəsində evin yalnız müşayiətlə tərk edilməsi icazəsi ilə bağlı qərarlara dəlalət edir.

Həbs qətimkan tədbirin kənd və ya məhəllə kimi xüsusi ərazilərlə bağlı olması, lakin təcrid olunma halı ilə nəticələnməməsi kimi işlərə gəldikdə (məsələn, *Quzzardinin İtaliyaya qarşı* işi), bunlar böyük ehtimalla azadlıqdan məhrum edilmə deyil, hərəkət etmə azadlığına müdaxilə kimi nəzərə alınacaqdır.

Eyni qaydada, ölkəyə daxil olmaq istəyən şəxslərə qarşı tətbiq edilmiş məhdudiyətlər (məsələn, əcnəbilən üçün xüsusi müvəqqəti saxlanma mərkəzində zorla saxlanma əvəzinə hava limanında müəyyən yerdə qalmaq tələbi) bir qayda olaraq azadlıqdan məhrum edilmə sayılmayacaqdır; belə ki, sözügedən şəxslərin digər ölkəyə üz tutmaq imkanı olacaqdır.

Lakin bu imkan həqiqi olmalıdır və şəxsi qəbul etməyə razılıq verməyən ölkə olmadıqda və ya sığınacaq axtaran şəxsin sığınacaq üçün müraciət etdiyi ölkədə gözlədiyi müdafiə səviyyəsi ilə müqayisə oluna biləcək müdafiəni təklif edən digər ölkə olmadıqda imkanın özü də mövcud olmamalıdır. Belə bir vəziyyət *Amurun Fransaya qarşı* işində müşahidə edilmişdir ki, bu zaman yeganə alternativ ölkə Suriya idi və admissiya yalnız “diplomatik münasibətlərin şıltaqlığından” deyil, həmçinin sözügedən ölkənin Qaçqınların Statusuna dair Cenevrə Konvensiyası qarşısında öhdəlik daşımamasından asılı idi; beləliklə, işin şamil edildiyi şəxslərə təqib olunma ilə bağlı qorxu hissi keçirdikləri ölkəyə geri qayıtmayacaqlarına dair heç bir zəmanət verilmirdi.

1.6.4. Zərərçəkmiş şəxsin statusu

Zərərçəkmiş şəxsin statusunun azadlıqdan məhrum edilmənin həqiqətən baş verib-verməməsinin müəyyən edilməsinə aidiyyəti vardır. Bu, silahlı qüvvələrdə qulluq edən şəxslərin normal nizam-intizam rejiminin tətbiq edilməsi vasitəsilə xüsusi yerlərdən kənara çıxmalarına yol verməmə kimi təbii olaraq nəzərə alınır. Məhz buna görə *Engelin Niderlanda qarşı* işində 5 sayılı Maddənin əsgərlərin “həbs” növü baxımından tətbiq edilməməsi qənaətinə gəlinmişdir; normal vəzifələrinin icrasının tələb olunmasına baxmayaraq, əsgərlər boş vaxtlarını hərbi hissə daxilində müəyyən edilmiş, lakin qapalı olmayan binada keçirməklə məhdudlaşdırdılar. Əsgərlər yalnız onların karserdə (müvəqqəti həbs otağında) bağlı qapılar arxasında yerləşdirilməsi, beləliklə, normal vəzifələrini icra edə bilməmələri ilə nəticələnən daha ciddi “həbs” növünə məruz qaldıqda düşdükləri vəziyyətin yüngülləşdirilməsi ilə bağlı xahiş edə bilirlər. Bu idarə üslubunu vurğulayan əsas məqam ondan ibarətdir ki, hərbi qulluq istər-istəməz azadlığı məhdudlaşdırır, elə bir səviyyəyə salır ki, 5 sayılı Maddənin tətbiqi ilə bağlı məhdudiyətlər mülki əhali üçün müəyyən edilmiş meyarlardan daha ciddi olur.

Artıq cəzaçəkmə müəssisəsində olan şəxsin azadlığı üzərində daha ciddi məhdudiyətlərin (məsələn, təhlükəsizlik rejimi yüngül olan cəzaçəkmə müəssisəsindən qapalı rejimli cəzaçəkmə müəssisəsinə köçürülmə) tətbiqinin 5 sayılı Maddə baxımından azadlıqdan məhrum edilmə kimi qəbul edilməsi ehtimalı azdır; belə ki, məhkum edilmə və ya həbsin digər növlərinin tətbiqi nəticəsində azadlıq artıq itirilmişdir. Məhkəmə məhbusun digər məhbuslarla bir qayda olaraq sərbəst toplaşmaq əvəzinə kamerada yerləşdirilməsinə azadlıqdan məhrum edilmə kimi baxmamışdır. Lakin *Bollanın Birləşmiş Krallığa qarşı* (4 may 2000, ərizənin qəbul edilənliyi ilə bağlı qərar) işində Məhkəmə razılaşmışdır ki, müstəsna hallarda cəzaçəkmə müəssisəsi daxilində görülmüş tədbirlər azad olmaq hüququna müdaxilə faktını üzə çıxara bilər.

Həmçinin qəbul edilmişdir ki, cəzaçəkmə müəssisəsindən icazə əsasında buraxılmış şəxs azadlığına təkrarən qovuşur və onun cəzaçəkmə müəssisəsinə qayıtması ilə bağlı sonrakı çağırış 5 sayılı Maddənin tələblərindən çıxış edərək azadlıqdan məhrum edilmə kimi sayıla bilər. *Uiksin Birləşmiş Krallığa qarşı* işi ilə bağlı (2 mart 1987-ci il tarixli) qərarında Məhkəmə aydın şəkildə bildirmişdir ki, bu, hər bir iş üçün müəyyən edilməli faktiki haldır, lakin 5 sayılı Maddə baxımından sözügedən şəxsə qarşı tətbiq edilmiş, həmçinin nəzarət dərəcəsini və rəsmi qurumlara hesabatın verilməsini tələb edən şərtlər şikayətçini dustaq olmayan şəxs kimi qəbul etmək üçün yetərli görünmürdü. Şikayətçinin xüsusi səbəbə görə (məsələn, yas mərasimində iştirak) buraxılmaması, lakin bir sıra şərtədən asılı olaraq normal həyat tərzini sürə bilməsi şübhəsiz ki, əhəmiyyət kəsb edən məsələ idi.

1.6.5. Şəxsin hərəkətləri

5 sayılı Maddədən irəli gələn tələblərin yerində yetirilməsində problemlərin bir çoxunun hakimlərin və rəsmilərin hərəkətindən və qərarlarından yaranması ehtimalının daha yüksək olmasına baxmayaraq, şəxsin davranışı da narahatçılığa səbəb ola bilər. Kimisə həbs etmək üçün şəxslərə verilmiş səlahiyyət 5 sayılı Maddədən irəli gələn tələblərlə

məhdudlaşdırıla bilər. Kimisə həbs etmək səlahiyyəti və (ümumi qanun və ya özəl təhlükəsizlik xidmətlərini tənzimləyən qanun baxımından) hüquqpozma halının törədilməsində şübhəli olan şəxs azadlıqdan məhrum edilmiş şəxsin hüquq mühafizə işçisinin vəzifə öhdəliyinə uyğun olan tərzdə cinayət işinə baxan məhkəməyə gətirilməsini təmin etmək məcburiyyətindədir.

Bundan əlavə, vəzifəli şəxslər kənar qalmaqla kiminsə azadlıqdan 5 saylı Maddənin tələblərinə qeyri-uyğun məhrum edilməsinə yol verə bilməzlər. Bu kimi "biganəlik" *Riera Blume və digərlərinin İspaniyaya qarşı işi ilə bağlı (14 oktyabr 1999-cu il tarixli) qərarında* öz əksini tapmışdı; belə ki, dini sektada üzvlüyü guman edilən şikayətçilər ailələri tərəfindən mehmanxanada saxlanılırdılar ki, psixoloq və psixiatr onları "ayıltsın". Bu xüsusi işdə ilkin məhkəmə araşdırması zamanı şikayətçilərin həbsindən sonra məhkəmənin təklifi ilə müvafiq tədbir görülmüşdür, lakin bu tədbirə və ya ailələrin hərəkətinə heç bir hüquqi səlahiyyət mövcud deyildi. Rəsmi qurumların fəal əməkdaşlığı olmadan belə hadisənin baş tuta bilməməsi səbəbindən 5 saylı Maddənin İspaniya tərəfindən pozulması qənaətinə gəlinmişdir. Hakimiyyət orqanları bu müddəaya zidd olaraq azadlıqdan məhrum edilməyə gətirib-çıxaran heç bir özəl hərəkətə səbrlə yanaşmamalıdırlar və belə bir vəziyyətdən öz xeyirlərinə istifadə etməklə onların özü üçün qadağan olan addımların atılmasına meyl etməməlidirlər (*Kiprin Türkiyəyə qarşı işi ilə bağlı 10 may 2001-ci il tarixli qərarında Məhkəmə vurğulamışdır ki, Tərəf Dövlətin ərazi daxilində bir şəxs tərəfindən digər şəxslərin hüquqlarının pozulması halları baxımından rəsmi qurumların sakit razılıq və ya dəstək ifadə etməsi sözügedən Tərəf Dövləti Konvensiya çərçivəsində məsuliyyətə cəlb edə biləcək. Lakin yuxarıda qeyd edilmiş iş üzrə sakit razılıqla və ya dəstəklə bağlı iddiaların əsaslandırılması tapılmamışdır*).

1.6.6. Yurisdiksiyadan kənar addımlar

Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasına tərəf olan Dövlət beynəlxalq miqyasda tanınan və ya Konstitusiyası ilə müəyyən edilmiş sərhədləri çərçivəsində baş verib-verməməsinə və bu ərazidə fəaliyyət göstərmək üçün hüquqi bazanın olub-omamasına baxmayaraq, öz səlahiyyətlərini icra etmək iqtidarından asılı olmayaraq Konvensiyanın 1 saylı Maddəsi üzrə öz yurisdiksiyasında olan hər kəsin hüquqlarını və azadlıqlarını təmin etmək öhdəliyini daşıyır.

Loizidounun Türkiyəyə qarşı işi ilə bağlı (18 dekabr 1996-cı il tarixli) qərarında Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi aydın şəkildə bildirmişdir ki, Konvensiyanın məqsədi naminə yurisdiksiya Tərəf Dövlətin ölkədaxili ərazisi ilə məhdudlaşmır; beləliklə, Tərəf Dövlətin rəsmi qurumları tərəfindən yol verilmiş hərəkətlərin və nöqsanların digər yerlərdə nəticə verməsi məsuliyyətin yaranmasına səbəb ola bilər. Xüsusilə də, yuxarıdakı misalın davamı olaraq, ərazisində Tərəf Dövlətin həyata keçirdiyi hərbi tədbirlərlə qarşılaşdıqda sahib ölkənin malik olduğu yurisdiksiyanı, beləliklə, həmin ərazidə Konvensiyadan irəli gələn hüquqları və öhdəlikləri təmin etmək öhdəliyini bərqərar etmək məqsədilə konkret ərazi üzərində effektiv nəzarəti icra etməsi yetərli addım ola bilər.

Bu qənaət eyni hadisələrdən qaynaqlanan (hərbi əməliyyat və bundan sonra baş vermiş işğal nəticəsində Konvensiyaya tərəf olan Dövlətlərdən birinin digər Dövlətin ərazisində Konvensiya üzrə öhdəliklərini yerinə yetirə bilməməsi faktı əsasında) *Kiprin Türkiyəyə qarşı* işində bir daha bərqərar edilmişdir. Kiprdəki hadisələrin Türkiyənin yurisdiksiyası çərçivəsində baş vermiş hadisələr kimi nəzərə alınmaması bu ərazidə yaşayan insanlar üçün mövcud olan insan hüquqların müdafiəsi sistemində bütövlükdə boşluğun yaranması ilə nəticələnə bilər.

Yurisdiksiya ilə bağlı bu ciddi, lakin realist baxış azadlıqdan məhrum edilmə halının baş verdiyi istənilən yerdə 5 saylı Maddədən irəli gələn tələblərin mütləq təmin olunması deməkdir. Beləliklə, bu baxış kiminsə mühakimə edilmək və ya həbsdə olmaq müddətini çəkmək məqsədilə ölkəyə qaytarılması üçün hüquq mühafizə işçilərinin digər ölkəyə etdikləri səfərə də şamil edilir. Məhz bu səbəbdən *Reinettin Fransaya Türkiyəyə qarşı* işi üzrə (63 DR 189 (1989), *ərizənin qəbul edilənliyi ilə bağlı qərar*) barəsində ittiham irəli sürülmüş şəxsin Sen-Vinsent ərazisində hərbi təyyarədə Fransa polisində təhvil verilməsi 5 saylı Maddənin tətbiq edilməsinə əsas olmuşdur. Sen-Vinsent ərazisində qalmasına baxmayaraq, şikayətçinin azadlıqdan məhrum edilməsi Fransa yurisdiksiyasının səlahiyyət dairəsində, beləliklə, 5 saylı Maddəyə uyğun olaraq, Fransa yurisdiksiyası daxilində baş tutmuşdu.

Məhkəmə cinayət işinə cəlb edilməsi və ya evlərin valideynlərdən birinə qovuşmasını təmin etmək məqsədilə və ya digər səbəbdən kiminsə qeyri-qanuni tutulması və ya qaçırılması, bu əmələ Dövlət rəsmilərinin səbəb olması və ya hər hansı digər səpkidə Tərəf Dövlətə aid edilməsi zaman 5 saylı Maddənin asanlıqla tətbiq edilməsinə səbəb olacaq. Əlavə olaraq, *Kiprin Türkiyəyə qarşı* işində müəyyən edilmişdir ki, hər hansı digər ölkədə həyata keçirilən hərbi tədbir azadlıqdan məhrum edilmə halına səbəb olduqda 5 saylı Maddə tətbiq ediləcəkdir. Türkiyə tərəfindən Kiprin etiraz etdiyi hərbi əməliyyatların həyata keçirilməsi nəticəsində 5 saylı Maddənin pozulmasına dair Məhkəmə qərarının yeganə səbəbi ondan ibarət idi ki, Kipr yunan əsilli əhəlinin hər hansı nümayəndəsinin nəzərdən keçirilmiş dövr ərzində faktiki saxlanmasına dair iddia irəli sürməmişdir.

Mənbə: Avropa Şurası, İnsan hüquqları mövzusunda vəsait (№5), Hər kəsin azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ

1.7. Mülki hüquq və öhdəliklərinin müəyyən edilməsi

Məhkəmə işinin nəticəsi olaraq mülki hüquq və öhdəliklər “müəyyən edilməlidir”. Boş-boşuna yazışma və ya müəyyən lisenziyanın müddətinin bitməsinə dair rəsmi qurum tərəfindən xəbərdarlıq “müəyyən etmək” deyil.

Müvəqqəti tədbirin görülməsinə dair rəsmi xahiş yekun qərarla, beləliklə, 6 saylı Maddənin tətbiqi ilə nəticələnir. Digər tərəfdən, məhkəmə yekun qərarını çıxarırsa,

lakin bu qərar tam icra edilmirsə, qərarın icra edilməmiş hissəsinin icrasına və zərərin qarşılınmasına dair iddia yekun qərarın bir hissəsini təşkil edir və 6 sayılı Maddənin əhatə dairəsinə düşür.

Həll edilməli mübahisə və mülki hüquq və ya öhdəlik arasında qarşılıqlı əlaqə/bağlılıq olmalıdır. Qarşılıqlı əlaqənin zəif olması və ya mətləbdən uzaq olan nəticə yetərli həll deyil.

Məhkəmənin fikrincə, qeyri-məhkəmə orqanı tərəfindən şəxsin ziyanına dəyişdirilməsi mümkün olmayan mütləq qərarın çıxarılması səlahiyyəti “tribunal” anlayışının və “**yekun qərar**” ifadəsinin səciyyəvi xüsusiyyətidir (Bax: *Van de Hurk Niderlanda qarşı* (19 aprel 1994), par. 45).

Mülki hüquq və öhdəliklərin zəif əlaqələndirildiyi məhkəmə işləri 6(1) sayılı Maddənin əhatə və müdafiə dairəsindən kənar qalır. Məsələn, *Balmer-Şafrotun İsveçrəyə qarşı* işi ilə bağlı (26 avqust 1997-ci il tarixli) qərarında Məhkəmə bildirmişdir ki, şikayətçilər mübahisə predmeti olan elektrik stansiyasının istismar rejimi ilə özlərinin fiziki toxunulmazlığın qorunması hüquqları arasında birbaşa əlaqəni müəyyən edə bilməmişdirlər.

Digər tərəfdən, məhkəmə işinin əsas mətləbinin, hətta məqsədinin “qərar”da yer tapmasına heç bir ehtiyac yoxdur. Kifayətdir ki, sonda məhkəmə işi hüququn müəyyən edilməsi və/və ya icrası və ya işdən asılı olaraq, mülki hüquq və ya öhdəliyin müəyyən edilməsi baxımından həlledici qüvvəni, təsir etmək və ya aid olmaq xüsusiyyətlərini hasil etsin. Nəticənin sırf hüquqi müstəvi ilə bağlı olmasına ehtiyac yoxdur; nəticə yalnız faktlara əsaslanma da bilər. Məhkəmə işi mülki hüququ və ya öhdəliyin müəyyən edilməsi ilə bağlı olarsa yuxarıda qeyd edilmiş eyni məsələlər uğranmış məhkəmə xərcləri ilə bağlı sonrakı prosesə də şamil edilir.

Hüquqi məsuliyyət və ya öhdəliyi etiraf etmədən xərclərin qarşılınması üçün ödənişlərin edilməsi ehtimal ki, 6(1) sayılı Maddənin tətbiqi ilə nəticələnməyək; belə ki, bu ödənişləri tələb etmək hüququ mövcud deyil. Deməli, hökumət xərclərin qarşılınması baxımından maliyyə yardımını almaq üçün insanların müraicət edə biləcəkləri fəvqəladə vəsait fondunu təsis etdikdə vəsaitlərin ayrılması məsələlərinin fondun mülahizəsində olması xüsusiyyəti fondun fəaliyyətini demək olar ki, heç bir şübhə olmadan 6(1) sayılı Maddənin tətbiq edilmə dairəsindən kənarlaşdıracaq.

Fayedin Birləşmiş Krallığa qarşı işi ilə bağlı (25 avqust 1994) şikayətçinin onun fəaliyyəti ilə bağlı istintaqın aparılması baxımından ədalətli məhkəmə araşdırması hüququndan məhrum edilməsi iddiasına cavab olaraq Məhkəmə bildirmişdir ki, sözügedən istintaqa gəldikdə qanuni hüquq və öhdəliklər nöqtəyi-nəzərindən heç bir açıqlama (təsvir) verilməmişdir, beləliklə, sözügedən iş 6(1) sayılı Maddənin təsiri altına düşməmişdir.

1.8. Tərəflərin bərabərliyi

Tərəflərin bərabərliyi prinsipi

6 sayılı Maddədə yekdil ifadə edilməmiş prinsiplərdən ən mühüm əhəmiyyət kəsb edən "tərəflərin bərabərliyi" prinsipidir; bu, məhkəmə işi üzrə tərəflərin hər birinin öz mövqeyini bildirmək üçün bərabər imkana malik olması (*Noymayster Avstriyaya qarşı* (1968)) və tərəflərin heç birinin qarşı tərəfdən əhəmiyyətli dərəcədə üstünlüyə malik olmaması deməkdir. Tərəflərin bərabərliyi prinsipinin ehtiva etdiyi məfhum ondan ibarətdir ki, məhkəmə işi üzrə tərəflərin hər birinin qarşı tərəfin faktları və dəlillərinə dair məlumat almaq və tərəfə cavab vermək baxımından bərabər imkana malik olmaq hüququ vardır. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi bu prinsipinin aşağıdakı hallarda pozulmasını qəbul etmişdir: tərəflərdən birinin məlumatı olmadığı, lakin məhkəməyə təqdim edilmiş sənədlər əsasında yerli məhkəmə tərəfindən iş üzrə qərarın çıxarılması (*Sliman-Ked Fransaya qarşı* (2000), *MakCi Fransaya qarşı* (2003), *Kırçmar və digərləri Çex Respublikasına qarşı* (2000), *Fortum Corporation Finlandiyaya qarşı* (2003), *APEH Üldözötteinek Szövetsége və digərləri Macarıstana qarşı* (2000) və *Uoltson Norveçə qarşı* (2003)); tərəflərdən birinin işlə bağlı sənədlər toplusunun ehtiva etdiyi müvafiq sənədlərdən istifadə imkanından məhrum edilməsi (*Keroyarvi Finlandiyaya qarşı* (1995), *MakMaykl Birləşmiş Krallığa qarşı* (1995) və *Fuşer Fransaya qarşı* (1997)) və ya ekspert şahidin irəli sürdüyü sübutlar (*Böniş Avstriyaya qarşı* (1985)) daxil olmaqla məhkəməyə sübutları təqdim etmək hüququndan rədd edilməsi (*De Haes və Qiysels belçikaya qarşı* (1997) və *Mantovanelli Fransaya qarşı* (1997)); yerli məhkəmələrdə tərəflərdən yalnız birinin təqdim etdiyi məlumatların baxılması (*Hiro Balani İspaniyaya qarşı* (1994), *Ruiz Toriya İspaniyaya qarşı* (1994), *Van Orşoven Belçikaya qarşı* (1997), *Kvadrelli İtaliyaya qarşı* (2000) və *Kiqañ İrlandiyaya qarşı* (1994)); tərəflərdən birinin məhkəmə işində ona qarşı olan müvafiq məlumatlardan xəbərdar olmaması (*Vaşer Fransaya qarşı* (1996), *K.D.B. Niderlanda qarşı* (1998) and *Frette Fransaya qarşı* (2002)).

İttham tərəfinin üzərində müdafiə üçün mühüm sayılan sübutun vaxtli-vaxtında və effektiv qaydada açıqlanması barədə əməli öhdəlik vardır (*Kuopila Finlandiyaya qarşı* (2000) və *Douset Birləşmiş Krallığa qarşı* (2003)). Hökumət nümayəndəsinin məhkəmə müşavirəsində iştirak etməsi məhkəmə işinə gərəksiz təsirlə nəticələnə bilər (*APBP Fransaya qarşı* (2002)).

Kolozza İtaliyaya qarşı (1985), *Monnell və Moris Birləşmiş Krallığa qarşı* (1987), *Botten Norveçə qarşı* (1996) və *Lobo Makado Portuqaliyaya qarşı* (1996) işlərdə Məhkəmə müdafiə tərəfinin məhkəmə iclaslarına gəlməsi və burada iştirak etmək hüququna malik olması mövqeyindən çıxış etmişdir.

Evladların valideynlərdən alınması, valideynlik hüququna xitam verilməsi və ailədə yaşamaq hüququnun təməlini təşkil edən oxşar məsələləri ehtiva edən işlərlə bağlı Məhkəmə uşağın dünyaya gəlməsindən bir neçə saat sonra anasından alınması və valideynlərin hüquq məsləhəti almaq imkanı ilə təmin edilməyərək, həmçinin işlə bağlı

əhəmiyyət kəsb edən məsələlər səlahiyyətli məhkəmə orqanı tərəfindən qaldırılmayaraq uşağın bir həftədən sonra evladlığa verilməsi kimi hallar üzrə Konvensiya müddələrinin pozulmasını aşkar etmişdir (*P., C. və S. Birləşmiş Krallığa qarşı* (2002)). Oxşar hallar gənclərlə bağlı işlər üzrə də yaranmışdır (mıssal üçün *Buxbergerin Avstriyaya qarşı* (2001) və *T.P. və K.M. Birləşmiş Krallığa qarşı* (2001) işlərə baxın).

Tərəflərin bərabərliyi prinsipi baxımından yaşlılarla müqayisə edildikdə yetkinlik yaşına çatmayanlarla bağlı işlərə fərqli baxıla bilər. Məsələn, Məhkəmə 6 saylı Maddənin pozulmasını aşkar etmişdir; belə ki, insan ölümündə ittiham olunan iki gəncin posttravmatik stress pozuntusundan əziyyət çəkməsi məlum olmuşdur və bu gənclərin onlarla bağlı geniş işıqlandırılmış və ictimaiyyətin məlumatlandırıldığı işin gedişatında vəkılə göstəriş vermək, həmçinin öz müdafiəsi ilə bağlı yetərli ifadə vermək və ya digər yolla tam iştirak etmək bacarığının çox məhdud olması üzə çıxmışdır (*V. Birləşmiş Krallığa qarşı* (1999) və *T. Birləşmiş Krallığa qarşı* (1999)).

Mənbə: Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası ilə bağlı Qısa Təlimat, Donna Qomyen, 2005

1.9. Ailə

Ailə həyatı anlayışı Konvensiyanın mövcud olduğu müddət ərzində daima təkamül etmişdir, sosial və hüquqi dəyişiklikləri nəzərə almaq məqsədilə hazırda da inkişaf etməkdədir. Şəxsi həyat anlayışına uyğun olaraq Məhkəmə ailə həyatı anlayışının təfsir edilməsində çevik yanaşmaya sadir qalır, bununla belə müasir ailə tərkibinin müxtəlif olması, boşanma və tibbi inkişafın nəticələri nəzərdən qaçmamalıdır. Bu müddəanın mətninə uyğun olaraq, ailə həyatı şəxsin həyatının ailə məsələləri, asudə və digər sahələri müstəvisində birbaşa yer tutur, dövlət heçnədən ailə həyatına müdaxilə etməməlidir. Lakin 8 saylı Maddə ailə həyatını qurmaq hüququnu (məsələn, evlənmək və ya uşağı olmaq imkanı vasitəsilə) özündə ehtiva etmir (*12 saylı Maddə evlənmək və ailə qurmaq hüququna zəmanət verir*).

1.9.1. Ailə həyatı nədən ibarətdir?

Bir qayda olaraq, Məhkəmə hər bir iş üzrə faktlara əsaslanaraq ailə həyatının mövcud olmasına dair qərar çıxarır; bu zaman tətbiq edilən ümumi prinsip tərəflər (ər-arvad) arasında **sıx şəxsi münasibətlərin** olub-olmamasından ibarətdir. Məhkəmənin presedent əsaslı yanaşması ailə həyatını formalaşdıran və formalaşdırmayan münasibətlərin sayının hər zaman müəyyən edilə bilməməsini bildirməsinə baxmayaraq, 8 saylı Maddənin avtomatik müdafiəsi altına düşən münasibətlərin sayı artmaqdadır.

1.9.2. Nikah əsaslı ailə

Qanuni və həqiqi olduqlarını bildirmiş nikahlar 8 sayılı Maddə üzrə hər zaman müdafiə olunurlar. Müvafiq olaraq, immiqrasiya qaydalarından uzaq olmaq və ya vətəndaşlıq almaq naminə bağlanılan fiktiv nikahlar kimi praktiki əhəmiyyəti olmayan və varlığı sırf formal olan nikahlar 8 sayılı Maddənin tətbiq edilmə dairəsindən kənar qala bilərlər.

Qanuni və həqiqi nikahda olan valideynlərin dünyaya gətirdikləri evlad qanunun qüvvəsi daxilində anadan olduğu andan və dünyaya gəlməsi faktı əsasında həmin nikah münasibətlərin bir hissəsinə çevrilir (*Berrehabın Niderlanda qarşı işi ilə bağlı 21 iyun 1988-ci il tarixli qərar*). Beləliklə, evli valideynlər və onların evladları arasında münasibətlər hər zaman 8 sayılı Maddənin 1-ci bəndinin tətbiq edilmə dairəsinə düşəcəkdir.

1.9.3. Nikah ailə həyatına sahib olmaq üçün vacibdirmi?

8 sayılı Maddə ananın ailə vəziyyətindən asılı olmayaraq **ana ilə evlad arasındakı münasibətlərə** avtomatik olaraq tətbiq edilir (*Marksın Belçikaya qarşı işi ilə bağlı 13 iyun 1979-cu il tarixli qərar*). Bu səbəbdən belə münasibətlərin 8 sayılı Maddə üzrə müdafiəyə edilməsinə hər zaman zərurət olacaqdır.

Evladları ilə birlikdə yaşayan, lakin evli olmayan cütlər normal olaraq ailəsi olan insanlar kimi qəbul ediləcəkdir. Bu, *Consonun İrlandiyaya qarşı işi ilə bağlı 18 dekabr 1986-cı il tarixli qərarında* münasibətlərin sabit xarakteri və nikah əsaslı ailədən seçilməməsi faktı ilə bağlı Məhkəmənin gəldiyi qənaətdə öz əksini tapmışdır.

1.9.4. Nikahsız yaşama ailə həyatına sahib olmaq üçün vacibdirmi?

Valideynlərin ailə vəziyyətindən asılı olmayaraq nikahsız yaşama ailə həyatının qəti şərti deyil (*misal üçün Berrehabın Niderlanda qarşı (boşanmış ata) işinə və 27 oktyabr 1994-cü il tarixli qərarla yekunlaşmış Kroon və Orsun (nikahsız yaşayan cüt) işinə baxın*). Beləliklə, boşanma, ayrılma və ya razılıq əsasında artıq birgə yaşamayan ailə üzvləri 8 sayılı Maddə üzrə yenə də müdafiə olunurlar.

1.9.5. Nikahsız yaşama və ya nikah olmadıqda ailə həyatı mövcud ola bilərmi?

Buqaneminin Fransaya qarşı işi ilə bağlı (24 aprel 1996-cı il tarixli qərarında, par. 35) Məhkəmə bildirmişdir ki, "8 sayılı Maddənin əsaslandığı ailə həyatı anlayışı nikahsız yaşama olmadıqda belə valideyn və onun evladı arasındakı (bu evladın qanuni doğulub-doğulmadığından asılı olmayaraq) bağlılığa şamil edilir. Bu bağlılıq müstəsna hallarda baş verə bilən sonrakı hadisələr nəticəsində qırıla bilər."

Bu prinsipi tətbiq etməklə şikayətçi ilə onun qanundan kənar anadan olmuş oğlu arasında münasibətlər və onun kiminlə çox sürməyən cinsi əlaqədə olması yuxarıdakı müddəanın mənası çərçivəsində ailə həyatına bərabər olan kimi qəbul edilmişdir.

Nə evladın ata tərəfindən gec tanınması, nə maliyyə ilə dəstəklənməməsi nə də Konvensiyaya Tərəf Dövlətə emiqrasiya etdikdə evladını qohumlarının qayğısına buraxaraq tərک etməsi müstəsna hal təşkil edən vəziyyət kimi qəbul edilməmişdir (*Bax: C. Belçikaya qarşı, 7 avqust 1996-cı il tarixli qərar; Ahmet Niderlanda qarşı, 28 noyabr 1996-cı il tarixli qərar*). 8 saylı Maddənin təbiətindən asılı olmayaraq valideynlə evlad arasındakı münasibətlərə avtomatik olaraq tətbiq edilməsi prezumpsiyası evladlığa götürmə ilə bağlı *Söderbekin İsveçə qarşı (28 oktyabr 1998-ci il tarixli qərarla yekunlaşmış)* işində də öz əksini tapmışdır. Burada evli olmayan ata və onun qızı arasında heç zaman birgə yaşamanın və ya müntəzəm əlaqənin olmamasına baxmayaraq ailə həyatının mövcudluğu faktı qəbul edilmişdir.

1.9.6. Ailə həyatının inkişafı pozulduqda 8 saylı Maddə tətbiq edilirmi?

Valideynlərdən birinin uşaqı ailədə münasibətlərin inkişafına əngəl olduğu halda ailənin qorunması baxımından 8 saylı Maddənin tətbiqi üçün **ailə həyatının inkişaf etmək potensialı yetərli ola bilər**. Bu, şikayətçinin razılığı və ya xəbəri olmadan ananın onun qızını evladlığa verməsi, beləliklə, şikayətçini qızı ilə sıx şəxsi münasibətlər yaratmaq imkanından məhrum etməsi ilə bağlı *Kiqanın İrlandiyaya qarşı (26 may 1994-cü il tarixli qərarla yekunlaşmış)* işində baş vermişdir. Lakin evladın valideynləri arasındakı (nikahsız yaşama, hamiləliyin planlaşdırılması və evlənmək niyyəti ilə səciyyələnən) münasibətlərin mahiyyəti səbəbindən Məhkəmə belə bir qənaətə gəlmişdir ki, ata ilə evladın yalnız bir dəfə görüşməsinə baxmayaraq, onların potensial ailə həyatı aralarındakı münasibətlərin 8 saylı Maddənin tətbiq edilmə dairəsinə düşməsi deməkdir.

1.9.7. Qan qohumluğu olmadan ailə həyatına davam edə bilərmiz?

Ailə həyatının mövcud olub-olmamasını müəyyən edərkən Məhkəmənin vəziyyətə dair bioloji deyil, sosial faktlara açıq üstünlük verməsinə baxmayaraq, yalnız bir dəfə **qan qohumluğu ilə bağlı olmayan şəxslər arasında ailə həyatının mövcud olması** qənaətinə gəlinmişdir. *X-nin, Y-nin və Z-nin Birləşmiş Krallığa qarşı (26 aprel 1997-ci il tarixli qərarla yekunlaşmış)* işində Məhkəmə bildirmişdir ki, transseksual kişi və onun donor vasitəsilə süni mayalanma nəticəsində anadan olmuş oğlu arasında münasibətlər ailə həyatına bərabər olmuşdur. Bu qənaətə gəldikdə Məhkəmə birincisi sözügedən münasibətlərin digər cəhətlər baxımından ənənəvi ailə mühitindən seçilməməsini, ikincisi isə transseksualın uşağın atası kimi donor vasitəsilə süni mayalanma prosesində iştirak etməsini mühüm amil kimi qəbul etmişdir.

Məhkəmə **eyni cinslər arasında münasibətlərin** ailə həyatını təşkil edib-etməməsi qənaətinə hələ ki gəlməmişdir. *Kerkhovenin Niderlanda qarşı* işi ilə bağlı Məhkəmə iki qadın və donor vasitəsilə süni mayalanma nəticəsində onların birindən olmuş uşaq arasında sabit münasibətlərin ailə həyatına bərabər olmasına dair qənaətə gələ bilməmişdir (*Kerkhoven, Hinke və Hinke Niderlanda qarşı, ərizə №15666/89, 19 may 1992,*

məhkəmə qərarları məcmuəsində adı çəkilməmiş iş). Bu şəxslərin ailə kimi birlikdə yaşamalarına və uşaqla bağlı valideyn borclarını öz aralarında bölüşmələrinə baxmayaraq, ailələrinin hüquqi cəhətdən tanınmasına dair irəli sürdükləri iddia yalnız şəxsi həyata aid olan məsələ kimi hesab edilmişdir. Məhkəmə bu işi *X, Y və Z Birləşmiş Krallığa qarşı* işlə bağlı tətbiq etdiyi presedentə istinad edərək nəzərdən keçirsəydi qan qohumluğunun olmamasına baxmayaraq ailə həyatının eyni cinslər arasında münasibətləri ehtiva etməsi qənaətinə gəlmiş olardı.

1.9.8. Qan qohumluğu özü-özlüyündə yetərli cəhətdirmi?

Ailə həyatının təşkil edilməsində bioloji bağlılığın olmaması münasibətlərin ailə həyatına aparmasının qarşısını almadıqda belə, **qan və ya genetik bağlılıq** da ailə həyatının təşkil edilməsi baxımından yetərli amil kimi görünür. Bu səbəbdən sperma donoru ilə donorluq nəticəsində anadan olmuş uşaq arasında mövcud münasibət qan bağlılığı ilə yanaşı bu şəxslər arasında sıx şəxsi münasibətlərin olmayacağına qədər 8 sayılı Maddə üzrə ailə həyatına bərabər sayılmayacaqdır (*G. Niderlanda qarşı, arizə №16944/90, 8 fevral 1993, 16 EHRR (Avropa İnsan Hüquqları Hesabatı 38)*).

Digər səpkidə münasibətlərə gəldikdə Məhkəmə hər bir iş üzrə faktlara əsaslanaraq ailə həyatının mövcud olmasına dair qərar çıxarır. Böyük və digər təsnifləşdirilmiş ailələrdə presedent hüquq aşağıdakılardan ibarətdir:

- ailə həyatı uşaqlar və onların nənə-babaları arasında ola bilər, çünki nənə-babalar "ailə həyatında mühüm rol oynayırlar" (*Marksın Belçikaya qarşı işi ilə bağlı 13 iyun 1979-cu il tarixli qərar*).
- Ailə həyatı anlayışı həm uşaq çağında (*Olssonun İsveçə qarşı işi ilə bağlı 24 mart 1988-ci il tarixli qərar*), həm də yaşa dolduqda (*Buqaneminin Fransaya qarşı işi ilə bağlı 24 aprel 1996-cı il tarixli qərar*) **doğma bacı-qardaşa** da aid edilir.
- Ailə həyatı anlayışı **əmi/dayı və ya xala/bibi ilə onların qardaşı/bacısı qızı və ya oğlu** arasında münasibətləri ehtiva edə bilər; bir şərtlə ki, sıx şəxsi münasibətlərin olmasına dair konkret sübut olsun. Beləliklə, *Boylun Birləşmiş Krallığa qarşı* işində (*arizə №16580/90, Comm. Rep., 9 fevral 1993*) əmi/dayı ilə bacı/qardaş oğlu arasında ailə həyatının mövcud olması qənaətinə gəlinmişdir; belə ki, oğlan həftə sonunu əmisi/dayısı ilə qalırdı, ölkənin rəsmi qurumları isə əmini/dayını oğlan üçün "atanı təcəssüm edən" yaxşı bir örnək hesab etirdilər.
- **Valideynlər və ikinci nikah/ikinci dəfə nikahsız yaşama** və ya nikahdan kənar/qeyri-qanuni və ya zina münasibətləri **nəticəsində doğulmuş uşaqlar** arasında ailə həyatı mövcud ola bilər (xüsusilə də evlad atası tərəfindən tanıldıqda və tərəflər arasında sıx şəxsi münasibətlər olduqda) (*Jolie & Lebrun Belçikaya qarşı, arizə №11418/85, 14 may 1986, DR 47, səh. 243*).
- **Evladlığa uşaq götürmüş valideynlər və evladlığa götürülmüş uşaqlar** arasında münasibətlər prinsipcə 8 sayılı Maddənin müdafiəsi altına düşəcək (*X. Fransaya qarşı, arizə №9993/82, 5 oktyabr 1982, DR 31, səh. 241, 5 EHRR (Avropa İnsan Hüquqları Hesabatı) 302, Söderbekin İsveçə qarşı işi, 28 oktyabr 1998*).

- **Uşaq və onu böyüdən ögey valideynlər** arasında əlaqələrin ailə həyatına bərabər hesab edilib-edilməməsi (xüsusilə də uşaqla onun doğma valideynləri arasında sıx şəxsi əlaqələrdən və uşağın onun qayğısına qalan ögey ailədə olduğu müddət ərzindən asılı olmayaraq) iş üzrə faktlardan asılı olacaqdır (X. *İsveçrəyə qarşı, ərizə №8257/78, 10 iyul 1978, DR 13, səh. 248*). Uşağın evladlığa götürülərək tərbiyələndirilməsi nə qədər uzun müddət çəkərsə bir o qədər ailə münasibətlərinin mövcud olması faktının müəyyən edilməsi ehtimalı yüksək olacaqdır.

1.9.9. Ailə həyatının nə zamansa sonu ola bilərmi?

Bir dəfə qurulduqdan sonra ailə həyatı boşanma (*ərizə №8427/78, Hendriks Niderlanda qarşı, Comm. Rep. 8 mart 1982, DR 29, səh. 5, 5 EHHR (Avropa İnsan Hüquqları Hesabatı) 223*) və ya ər-arvadın bir-birindən ayrı yaşaması halı (*Berrehab Niderlanda qarşı, 21 iyun 1988-ci il tarixli qərar*) baş verdikdə belə davam edir; uşağın digər ailəyə tərbiyəyə verilməsi (*Anderson İsveçə qarşı, 25 fevral 1992-ci il tarixli qərar, par. 72*) belə ailə həyatının sona çatması ilə nəticələnmişdir. Evladlığa götürmə (*ərizə №7627/76, X. Birləşmiş Krallığa qarşı, 11 iyul 1977, DR 11, səh. 160*) və ya ölkədən qovulma (*ərizə №14830/89, Yusif Birləşmiş Krallığa qarşı, Comm Rep. 30 iyun 1992, par. 43*) kimi sonrakı hadisələrin ailə həyatını poza biləcəyinə baxmayaraq, Məhkəmə müəyyən etmişdir ki, bu yalnız müstəsna hallarda baş verə bilər (*Buqanemi Fransaya qarşı, 24 aprel 1996-cı il tarixli qərar*).

Mənbə: Avropa Şurası, İnsan hüquqları mövzusunda vəsait (№1), Şəxsi və ailə həyatına hörmətlə yanaşmaq hüququ.

1.10. Ev

Ümumiyyətlə, 8 sayılı Maddənin kəsb etdiyi mənə baxımından ev kiminsə məskunlaşdığı bir yerdir, beləliklə, 8 sayılı Maddənin 1-ci bəndinin kəsb etdiyi mənə baxımından bütün yaşayış yerlərindən ev qurmaq olar. İstirahət evləri və yataqxanaları və ya uzunmüddətli müvəqqəti mənzillər müstəsna hal təşkil edə bilər.

1.10.1. Evə sahib olma ev qurmaq üçün yetərlidirmi?

Gillounun Birləşmiş Krallığa qarşı işi ilə bağlı 24 noyabr 1986-cı il tarixli qərarının 46-cı bəndində Məhkəmə müəyyən etmişdir ki, sahib olduqları evdə 19 il ərzində yaşamamış şikayətçilər bu yeri 8 sayılı Maddənin kəsb etdiyi mənə baxımından ev adlandırmaq bilərdilər. Şikayətçilərin uzun müddət ərzində burada olmamalarına baxmayaraq, onlar həmişə bura qayıtmaq niyyətində olublar və sözügedən **əmlakı davamlı qaydada və yetərli səviyyədə** nəzarətdə saxlamışdırlar ki, bura onların evləri hesab edilsin.

1.10.2. İş yerindəki tikililər ev ola bilərmi?

1992-ci ildə Məhkəmə *ev* anlayışını genişləndirərək iş yerindəki bəzi tikililəri bura daxil etdi ki, 8 saylı Maddə üzrə bu kimi tikilərdə axtarışın aparılması əsaslandırılır.

Nimitsin Almaniyaya qarşı işi ilə bağlı 16 dekabr 1992-ci il tarixli qərarında Məhkəmə bildirmişdir ki, *ev* şəxsin iş ofisinə də şamil edilə bilər. Peşə və ya işgüzar fəaliyyətlə bağlı görülən işin şəxsin şəxsi yaşayış yerindən aparıla bilməsini və buna bir o qədər aidiyyəti olmayan işin iş otağından (ofisdən) və ya iş ərazisindən həyata keçirilə bilməsini nəzərə alaraq, müvafiq fərqli cəhətləri hər zaman dəqiq aydınlaşdırmaq qeyri-mümkün ola bilər. Bu halda iş yerindəki tikililərin 8 saylı Maddənin müdafiəsi altına düşməsi hüquqi addımdır.

Mənbə: Avropa Şurası, İnsan hüquqları mövzusunda vəsait (№1), Şəxsi və ailə həyatına hörmətlə yanaşmaq hüququ.

1.11. Qeyri-insani rəftar

Tətbiqində yetərincə cəhdin göstərilmədiyi, meylin edilmədiyi pis rəftar işgəncə sayılmır, lakin qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar kimi təsnif ediləcək. 3 saylı Maddə üzrə müəyyən edilmiş bütün qiymətləndirmə səviyyələri kimi bu minimum səviyyənin qiymətləndirilməsi də nisbidir (Digərləri ilə yanaşı *Tekinin Türkiyəyə qarşı* işi ilə bağlı 9 iyun 1998-ci il tarixli qərar (ECHR 1998-IV, §52) baxın).

Yunanıstanla bağlı işdə Komissiya bəyan etmişdir ki, *qeyri-insani rəftar anlayışı ən azı bilərəkdən əqli və ya fiziki əzaba səbəb olan bir rəftardır ki, buna da sözügedən işlə bağlı vəziyyətdə haqq qazandırmaq olmaz*. Məhkəmə bu rəftarı onun digər məsələlərlə yanaşı, qabaqcadan düşünülməsi, saatlar boyu arasıkəsilməz davam etməsi, cismani zədələr və ya ağır fiziki və əqli əzablarla nəticələnməsi səbəbindən “qeyri-insani” hesab etmişdir. Qeyri-insani rəftara dair bir çox misal saxlanılmış şəxslərin ağır şəkildə təzahür edən, lakin işgəncə kimi qəbul edilməsi üçün tələb olunan gərginlik dərəcəsinə cavab verməyən pis rəftara məruz qalmaları kimi saxlanma konteksti ilə bağlıdır. Qeyri-insani rəftar qurbanların son dərəcədə əzab çəkməsinə səbəb olan bilərəkdən qəddar hərəkətlərə məruz qalmaları kimi saxlanmadan kənar hallarla bağlı davranış tərzinə şamil edilir. Cənab Askerlə, xanım Səlcukla, xanım Dulasla və cənab Bilginlə bağlı işlərdə şikayətçilərin evləri onların yaşadıkları ərazilərdə əməliyyat apararı təhlükəsizlik qüvvələrinin üzvləri tərəfindən dağıdılmışdır.

Komissiya və Məhkəmə belə bir qənaətə gəlmişdirlər ki, evlərin dağıdılması zorakılıq aktı, beləliklə, sığınacaqsız qalması, iztirab və əzaba səbəb olan şəraitə düşmüş şikayətçilərin təhlükəzlisliyinin və əmin-amanlığının son dərəcə laqeyd yanaşma nəticəsində bilərəkdən məhvi deməkdir (*Səlcukun və Askerin Türkiyəyə qarşı* işi ilə bağlı 24 aprel 1998-ci il tarixli qərar (ECHR 1998-II, p. 19, §78); *Dulasın Türkiyəyə qarşı* işi ilə bağlı 30 yanvar 2001-ci il tarixli qərar (§55); *Bilginin Türkiyəyə qarşı* işi ilə bağlı 16 noyabr 2000-ci il tarixli qərar (§103)). Konvensiyanın 3 saylı Maddəsinin kəsb etdiyi mənə baxımından bu, qeyri-insani rəftardır.

Mənbə: Avropa Şurası, İnsan hüquqları mövzusunda vəsait (№6), İşgəncələrin qadağan olunması

1.12. Şəxsi həyat

Məhkəmənin tutduğu mövqeyə uyğun olaraq, şəxsi həyat geniş, **açıqlanması müfəssəl tərifə belə sığmayan** bir məfhumdur (*Kostello-Robertsin Birləşmiş Krallığa qarşı işi ilə bağlı 25 mart 1993-cü il tarixli qərar, par. 36*). Göründüyü kimi, bu anlayış özəl həyat yaşamaq hüququndan daha genişdir, hər kəsin bir şəxsiyyət kimi azad inkişaf etmək və yetkinləşmək hüduqları ilə təmasdadır. Məhkəmə 1992-ci ildə bildirmişdir ki, ... *şəxsi həyat anlayışını şəxsin öz həyatını seçdiyi kimi yaşaya biləcəyi "daxili çevrə" hüduqları ilə məhdudlaşdırmaq və bu "daxili çevrə" hüduqlarının əhatə etmədiyi ətraf dünyadan kənara çıxmaq olduqca əngəlli olardı. Şəxsi həyata hörmətlə yanaşmaq digər insanlarla münasibət qurmaq və inkişaf etdirmək hüququnu müəyyən dərəcəyə qədər özündə ehtiva etməlidir (Nimitsin Almaniyaya qarşı işi ilə bağlı 16 dekabr 1992-ci il tarixli qərar)*.

Məhz buna görə **digər şəxslərlə və kənar dünya ilə münasibətləri inkişaf etdirmək** hüququ mütləq olaraq şəxsi həyata daxildir.

1.12.1. Şəxsi həyatı hansı münasibətlər təşkil edir?

1.12.1.1. Ailə həyatından kənar qalan münasibətlər

Ailə həyatından kənar qalan münasibətlər şəxsi həyat məsələlərinə gəldikdə yenə də 8 saylı Maddənin müdafiəsi altında olmağa layiqdir. Bura aşağıdakılar daxildir:

- **Uşaq və onu böyüdən**, onun qayğısına qalmış **ögey valideynlər** arasında münasibətlər (*ərizə №8257/78, 10 iyul 1978, 12 DR 248*);
- Hələ ki evlənməmiş valideynlər arasında münasibətlər (*ərizə №15817/89, 1 oktyabr 1990, 66 DR 251*);
- Uşağı olan və ya olmayan **homoseksuallar və onların partnyorları arasında münasibətlər** (*ərizə №15666/89, Kerkhoven Niderlanda qarşı, 19 may 1992, məhkəmə qərarları məcmuəsində adı çəkilməmiş iş*).

Şəxsi həyat sevimli ev heyvanı və onun sahibi arasında münasibətlərə şamil edilmir (*ərizə №6825/75, 4 mart 1976, 5 DR 86*).

1.12.1.2. Cinsi fəallıq şəxsi həyat hüduqlarına hansı dərəcəyədək sığır?

Şəxsin cinsi fəallığı onun şəxsi həyatının mühüm aspektini bildirən bir hissəsidir. Beləliklə, şəxsi həyat **şəxsin müxtəlif səpkidə (o cümlədən şəhvani müstəvidə) münasibətlər qura bilməsi mühitinə** zəmanət verir və kiminsə özünün cinsi kimliyini bərqərar və qəbul etməsi ilə bağlı seçimi 8 saylı Maddə üzrə müdafiə edilmədən qaynaqlanır. *Dadceonun Birləşmiş Krallığa qarşı işi ilə bağlı 22 oktyabr 1981-ci il tarixli*

qərarında Məhkəmə bildirmişdir ki, şikayətçinin şəxsi vəziyyətini nəzərə alaraq, homoseksual davranış tərzini qanuna zidd hesab edən qanunvericiliyin özünün mövcud olması şikayətçinin şəxsi həyatına davamlı qaydada və birbaşa mənfi təsir göstərmişdir. Bu işdən sonra dəfələrlə təsdiq edilmişdir ki, cinsi orientasiya və fəallıq şəxsi həyatın məhrəm hissəsidir. Bununla belə, **qapı arxasında cinsi fəallığa dair hər bir hərəkət 8 sayılı Maddənin tətbiq edilmə dairəsinə düşür.** *Laskinin, Caqardın və Braunun Birləşmiş Krallığa qarşı 19 fevral 1997-ci il tarixli qərarla yekunlaşmış işində* müraciətçilər seksdən həzz almaq məqsədilə razılaşıdırılmış sado-mazoxist ilişiyində bulunurdular. Şikayətçilərin davranışının şəxsi həyata sığıb-sığmamasını Konvensiyaya uyğun olaraq müəyyən etmək məcburiyyətində olmamasına baxmayaraq, Məhkəmə çox sayda insanın iştirak etdiyi bu kimi ilişiyin 8 sayılı Maddənin müdafiəsinə düşə bilməsinə dair bəzi qeyd-şərtləri ifadə etmişdir; bu, xüsusi avadanlıq və ləvazimatlarla təchiz edilmiş otaqlarla, yeni üzvlərin qəbulu və mövcud üzvlər arasında paylaşılacaq videoçarxların çəkilişi ilə bağlı idi.

1.12.1.3. Sosial fəaliyyət şəxsi həyat hüdudlarına hansı dərəcəyədək sığır?

Prezident hüquqda şəxsi münasibətlər mühitinin şəxsi həyat anlayışı ilə müdafiə edilən “daxili çevrə” hüdudlarından kənara çıxmasına dair bəzi əsaslandırıcı faktlar vardır.

- *MakFili və Orsun Birləşmiş Krallığa qarşı işində (ərizə №8317/78, 15 may 1980, 20 DR 44)* Komissiya başqaları ilə münasibətlərin əhəmiyyətinin həmçinin məhbuslara şamil edilməsinə, beləliklə, **cəzaçəkmə müəssisəsinə salınmış şəxslərin** müəyyən dərəcədə **birləşməsinin (qoşalaşmasının)** şəxsi həyata hörmətlə yanaşmaq baxımından tələb edilməsinə dair təklif irəli sürmüşdür. Bu səbəbdən başqaları ilə birləşmək azadlığı şəxsi həyatın sonrakı, sosial xüsusiyyətidir.
- Məhkəmənin bəzi hakimləri şəxsi həyatın bir tərəfi olan **sosial həyatı həqiqətən yaşamaq** imkanını özündə ehtiva etməsinə dair rəy bildirmişdirlər. Bu, başqaları ilə sosial münasibətlər qurmaq üçün onların mədəniyyəti ilə tanış olmaq və danışdıqarı dili bilmək bacarığına, xüsusilə isə immiqrasiya işlərinə aid edilir.

1.12.1.4. İşgüzar münasibətlər şəxsi həyata aiddirmi?

Nimitsin Almaniyaya qarşı 16 dekabr 1992-ci il tarixli qərarla yekunlaşmış işində Məhkəmə **biznes kontekstində** olan bəzi şəxsi münasibətlərin şəxsi həyat hüdudlarına sığa bilməsinə nəzərdən keçirməyə hazır idi.

1.12.2. Şəxsi həyatla bağlı olan hərəkət və ya sərhədlər hansılardır?

1.12.2.1. Telefon danışmalarının dinlənməsi hər zaman şəxsi həyatla bağlıdır?

Şəxsi rabitənin ələ keçirilərək dinlənməsi məqsədilə gizlədilmiş texnoloji cihazlardan istifadə şəxsi həyat hüdudlarına düşən hərəkət kimi müəyyən edilib.

Əlavə olaraq, bu şərt müddəa telefon danışığının məzmunundan asılı olmayaraq tətbiq edilir.

- *A.-nin Fransaya qarşı 23 noyabr 1993-cü il tarixli qərarla yekunlaşmış işində* hökumət belə bir dəlil gətirmişdir ki, ölüm hadisəsinin törədilməsinə aid olan dinlənilmiş telefon danışqlarının şəxsi həyata aidiyyəti yox idi. Komissiyanın çıxartdığı qərar isə ondan ibarət idi ki, **dövlət maraqlarına aid olma faktı danışığın şəxsə mənsub olması keyfiyyətinin itirilməsi deyil.** Məhkəmə də bu dəlili qəbul etmişdir.
- *Halfordun Birləşmiş Krallığa qarşı 25 iyun 1997-ci il tarixli qərarla yekunlaşmış işində* **işgüzar və ya şəxsi həyatla** bağlılığından asılı olmayaraq telefon danışqları ofis telefonundan istifadə kimi nəzərə alınmışdı.
- Əksinə, şikayətçi mülki təyyarə üçün nəzərdə tutulmuş **radiokanaldan** istifadə etdikdə danışığın dinlənilməsi şəxsi həyata müdaxilə hesab edilməmişdir; belə ki, danışığın özü digər istifadəçilər üçün də əlçatan dalğada baş tutmuşdu və **şəxsi rabitə kimi təsnif edilə bilməzdi** (*ərizə №21353/93, 27 fevral 1985*).

1.12.2.2. Fərdi məlumatın Dövlət tərəfindən toplanılmasının şəxsi həyata aidiyyəti varmı?

Şəxsin razılığı olmadan Dövlət rəsmiləri tərəfindən onunla bağlı məlumatın toplanılması onun şəxsi həyatına **hər zaman** aidiyyəti olan məsələdir, beləliklə, 8 sayılı Maddənin 1-ci bəndinin tətbiq edilmə dairəsinə düşəcəkdir.

Misal kimi aşağıdakıları gətirmək olar :

- **Əhalinin siyahıya alınması** (*ərizə №9072/82, X. Birləşmiş Krallığa qarşı, 6 oktyabr 1982, 30 DR 229*) zamanı cinsi mənsubiyyət, ailə vəziyyəti, doğulduğu yer və şəxslə bağlı digər təfərrüatlara aid olan məcburi sualların verilməsi;
- **Barmaq izlərinin, fotosəkillərin** və digər fərdi məlumatın polis tərəfindən qeyd edilməsi (qeydiyyat gizli aparılma belə) (*Leander İsveçə qarşı, 26 mart 1987-ci il tarixli qərar, A seriyası, №300-A*);
- **Tibbi məlumatın** toplanılması və xəstəlik tarixçəsinin tutulması (*ərizə №14661/81, 9 iyul 1991, 71 DR 141*);
- Vergi qurumu tərəfindən **şəxsi xərclərin təfərrüatlarının** (beləliklə, şəxsi həyatın məhrəm təfərrüatlarının) açıqlanmasının məcbur edilməsi (*ərizə №9804/82, 7 dekabr 1982, 31 DR 231*);
- Səhiyyə, sosial xidmətlər və vergilər daxil olmaqla inzibati və mülki məsələləri entiva edən **şəxslərin eyniləşdirilməsi sistemi.**

1.12.2.3. Fərdi məlumatın əldə edilməsi

Dövlət sənədlərinə çıxışın qeyri-mümkün olması saxlanılan məlumatdan asılı olaraq şəxsi həyata aid ola bilən məsələdir. *Qəskinin Birləşmiş Krallığa qarşı 7 iyul 1989-cu il tarixli qərarının 89-cu bəndində* Məhkəmə bildirmişdir ki, şəxsi iş şikayətçinin uşaqlıq

dövrünün, sonrakı inkişafının və həyat tarixçəsinin olduqca şəxsi tərəfləri ilə bağlı olduğundan, beləliklə, “onun keçmişi və şəxsiyyət kimi formalaşdığı illərə dair əsas məlumat mənbəsinə” təşkil etdiyindən bu sənədlərə çıxışın olmaması 8 saylı Maddənin tətbiqi məsələlərinin yaranmasına səbəb oldu.

1.12.2.4. Soyadların “uyğunlaşdırılmasının” şəxsi həyata aidiyyəti varmı?

8 saylı Maddədə adlara açıq-aydın istinadın edilməməsinə baxmayaraq, şəxsiyyətin eyniləşdirilməsi vasitəsi olduğundan şəxsin soyadı onun şəxsi və ailə həyatına aid bir məsələdir. Adların “uyğunlaşdırılaraq” istifadə edilməsinin dövlət marağı kəsb edə bilməsi şəxsin soyadının onun şəxsi və ailə həyatı çərçivəsindən kənarlaşdırılması üçün yetərli fakt deyil (*Styerna Finlandiyaya qarşı, 25 noyabr 1994-cü il tarixli qərar, A seriyası, №229 B*). Eyni prinsip şəxsi və ailə həyatına həmçinin aid olan adlara da şamil edilir; belə ki, ad şəxsin ailədə və yaşadığı ərazidə tanınması üçün bir vasitədir (*Giyo Fransaya qarşı, 24 oktyabr 1996-cı il tarixli qərar, RJD 1996-V, №19*).

1.12.2.5. Mətbuatın özünü qarayaxa aparmasının şəxsi həyata aidiyyəti varmı?

Mətbuatın özünü qarayaxa aparmasına qarşı müdafiənin olmaması və ya şəxsin şəxsi həyatının olduqca məhrəm, onu biabır etməyən təfərrüatlarının mətbuatda açıqlanması halları Strasburq məhkəməsinə indiyədək çətin məsələ ilə üz bəz qoymamışdır. Bəzi şikayətlər, məsələn evindən kənarında onun şəkillərinin sığorta şirkəti tərəfindən çəkilməsi faktı şəxsi həyatına qəsd kimi qəbul edən şikayətçi (*ərizə №18760/91, İrlandiyaya qarşı, 1 dekabr 1993*) və şəxsi həyatlarının mətbuatda işıqlandırılması ilə bağlı Britaniyalı qraf və qrafinya Spenser tərəfindən qaldırılmış iş (*ərizə №28851/95 və 28852/95, Spenser Birləşmiş Krallığa qarşı, 16 yanvar 1998*) ölkədaxili hüquq müdafiə vasitələrinin tükənməməsi səbəbindən Məhkəmə icraatına götürülməmişdir. Mətbuatın özünü qarayaxa aparması baxımından şəxsi həyatla bağlı məsələlərin yaranma bilməsinin və ya bilməməsinin müəyyən edilməsi sözügedən şəxsin özünə nə dərəcədə diqqət cəlb etməsindən, həmçinin qarayaxa davranışın təbiətindən və şəxsi həyat mühitinə müdaxilə etmə səviyyəsindən və ölkədaxili müxtəlif hüquq müdafiə vasitələrinin yanlış hərəkət nəticəsində kompensasiyanın ödənilməsi və ya vəziyyətin effektiv və adekvat qaydada bərpa edilməsini təmin etmək bacarığından asılı ola bilər.

1.12.3. Qanuni əlaqələrin müəyyən edilməsi

1.12.3.1. Atalığın müəyyən edilməsi ilə bağlı məhkəmə işləri

Atalığın müəyyən edilməsi ilə bağlı atanın qaldırmaq istədiyi məhkəmə işinin mövcud ailə münasibətlərinə qanunla son qoymaq məqsədini daşmasına baxmayaraq, qızı ilə qanuni əlaqələrinin müəyyən edilməsi atanın şəxsi həyatı ilə bağlı bir məsələ kimi qəbul edilmişdir (*Rasmussen Danimarkaya qarşı, 25 noyabr 1984-cü il tarixli qərar, A seriyası, №87*). Bununla belə, bir çox iş baxımından sözügedən qanuni əlaqələr ailə həyatına bərabər hesab ediləcək.

1.12.3.2. Transseksuallar

Transseksuala adını dəyişmək üçün icazənin və cinsi mənsubiyyətin dəyişməsinə əks etdirmək üçün rəsmi sənədlərin alınmasına rədd cavabı ilə bağlı faktlar 8 sayılı Maddənin 1-ci bəndi baxımından şəxsi həyata hörmətlə yanaşmaq hüququna aid olan məsələ kimi qəbul edilmişdir (*B. Fransaya qarşı, 25 mart 1992-ci il tarixli qərar, A seriyası, №232-C*).

Mənbə: Avropa Şurası, İnsan hüquqları mövzusunda vəsait (№1), Şəxsi və ailə həyatına hörmətlə yanaşmaq hüququ.

1.13. Mülkiyyət və ya sahiblik

1 sayılı Protokolun 1 sayılı Maddəsi üzrə sahibliyin mahiyyəti

Məhkəmə 1 sayılı Protokolun 1 sayılı Maddəsi üzrə sahibliyin mahiyyətini aydın təsvir etmək məcburiyyətində olduğu bir sıra işə baxmışdır. Daşınan və daşınmayan əmlakı bildiren bu terminin sağlam düşüncəyə əsaslanan təfsiri ilə yanaşı Məhkəmə belə bir qərara gəlmişdir ki, sahiblik termini ərazinin arendasına/kirələnməsinə dair saziş imzalamaq (*Melaxer və digərləri Avstriyaya qarşı (1989)*) və ya müqavilələr və ya mülki hüquqpozmalar əsasında səhm və ya pul tələb etmək (*Stran Greek Refineries və Stratis Andreadis Yunanıstana qarşı (1994)*) hüququ kimi mülkiyyət münasibətlərini tənzimləyən özəl hüquqlar daxil olmaqla şəxsin öz “adına yazdırıla biləcəyi” istənilən hüquqa aid edilir. Bu, həmçinin pensiya və ya sosial təminat üçün əldə edilmiş hüquqlarını (*Vasilopulu Yunanıstana qarşı (2002)*), tələblərə cavab verən qaydada qeydiyyatdan keçirilmiş inkişaf planına uyğun olaraq kiminsə mülkiyyət əldə etmək hüququ ilə bağlı “əsaslandırılmış gözləmələrini” (*Pine Valley Developments Ltd. və digərləri İrlandiyaya qarşı (1991)*), maddi dəyəri olan qanuni iddianı (*S.A. Dangevil Fransaya qarşı (2002)*), biznesin fəaliyyət göstərməsi ilə bağlı verilmiş lisenziyaları (*Tre Traktörer Aktiebolag İsveçə qarşı (1989)*), peşəkar münasibətlərin aparılması tərzində səbəbindən yaranan qüdvili (qeyri-maddi kapitalı) (*Van Marle və digərləri Niderlanda qarşı (1986)*) və müsadirə edilmiş əmlak müqabilində kompensasiya (təzminat) tələbini özündə ehtiva edir.

Konvensiyaya görə mülkiyyət üzərində sahiblik kiminsə bu mülkiyyətlə bağlı iddia irəli sürə biləcəyi vaxtdan etibarən başlayır. Digər sözlə, mülkiyyət hüququ mülkiyyət əldə etmək hüququnu özündə ehtiva etmir. Beləliklə, 8 və 14 sayılı Maddələr çərçivəsində baxılmış *Marksın Belçikaya qarşı (1979)* işi ilə bağlı Məhkəmə belə bir qərara gəlmişdir ki, əmlakı qızına vəsiyyət etmək hüququndan imtina edilmiş ana 1 sayılı Protokolun 1 sayılı Maddəsi üzrə hüquqlarının pozulması ilə üzləşmişdir, lakin qızın özü bu hüquqların pozulmasından əziyyət çəkməmişdir; belə ki, mülkiyyəti vəsiyyət üzrə əldə etmək imkanı bu Maddələrlə müdafiə edilmirdi. 4 və 14 sayılı Maddələr çərçivəsində baxılmış *Van der Musselenin Belçikaya qarşı (1983)* işi ilə bağlı Məhkəmə belə bir qərara gəlmişdir ki, vəkilin müəyyən xidmətləri pulsuz göstərməsi ilə bağlı tələb

onu mövcud sahiblikdən məhrum etmirdi; beləliklə, 1 sayılı Protokolun 1 sayılı Maddəsi üzrə hüquqlarının pozulması baş tutmamışdı. Məhkəmə həmçinin bildirmişdir ki, bu müddəə Tərəf Dövlətin Konvensiyanı ratifikasiya etməzdən əvvəl ona verilmiş əmlakın bərpası naminə qəbul etdiyi şərtləri seçmək azadlığı üzərində məhdudiyətlərin tətbiq edilməsi kimi təfsir edilə bilməz (*Yantner Slovakiyaya qarşı* (2003)). Bununla belə, bu azadlıqdan istifadə etdikdə Tərəf Dövlət 1 sayılı Protokolun 1 sayılı Maddəsi üzrə tələblərə riayət etməli olacaq.

Brumareskunun Rumuniyaya qarşı işində (1999) və bir sıra oxşar işlərdə Məhkəmə bu müddəanın pozulmasını aşkar etmişdir; belə ki, əvvəlki dövrlərdə milliləşdirilmiş əmlakın sahibinə qaytarılması ilə bağlı yekun və imperative məhkəmə qərarlarının olmasına baxmayaraq, hökumət bu addımı rədd etmişdir. Bu işlərlə bağlı Məhkəmə 1 sayılı Protokolun 1 sayılı Maddəsi üzrə pozuntulara əlavə olaraq, Konvensiyanın 6 sayılı Maddəsi üzrə təmin edilmiş məhkəməyə müraciət hüququnun pozulmasını da bir çox halda aşkar etmişdir.

Mənbə: Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası ilə bağlı Qısa Təlimat, Donna Qomyen, 2005

1.14. Şəxsi toxunulmazlıq

Maddə 5: “Hər kəsin azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ vardır”

Azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ hissələri bir-birindən ayrı ifadə edilməməli vahid bir hüquqdur. Şəxsi toxunulmazlıq fiziki azadlıq kontekstində başa düşülməlidir və başqaları tərəfindən hücumə məruz qalmaya qarşı Dövlətin kimisə şəxsi müdafiə etmək borcu və ya kiminsə sosial təminat almaq hüququ kimi məsələlərə istinad edilməklə təfsir edilə bilməz. Şəxsi toxunulmazlığa zəmanət 5 sayılı Maddədə təsbit edilmiş azadlıq hüququnu təfsir və izah edərkən Strasbuqrdakı rəsmi qurumların irəli sürdüklərin tələbin xüsusi vurğulanması məqsədinə qulluq edir.

Avropa Məhkəməsi baxmış olduğu bir çox işdə azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququnun əhəmiyyətini vurğulamışdır. Məhz bu baxımdan *Kurtun Türkiyəyə qarşı* işi ilə bağlı 25 may 1998-ci il tarixli qərarının 123-cü bəndində Məhkəmə aşağıdakıları bildirmişdir:

...Konvensiyanın müəllifləri azadlıqdan məhrum edilmənin müstəqil məhkəmə araşdırmasından asılı olmasına yol verməklə və rəsmi qurumların bu addıma görə cavabdehliyini təmin etməklə özbaşnalıq riskinin minimum səviyyəyə endirilməsini nəzərdə tutan maddi hüquqlar toplusuna zəmanətin verilməsi vasitəsilə şəxsin özbaşına azadlıqdan məhrum edilməsinə qarşı müdafiəsini gücləndirmişdirlər. [...] Məsələn, müdafiə vasitələrinin olmadığı təqdirdə qanunun aliliyinin alt-üst edilməsi və duqstaq edilmiş şəxslərin elementar hüquqi müdafiə vasitələrindən belə kənar qalması ilə nəticələnə bilən kontekstdə şəxslərin fiziki azadlığının müdafiəsi, eyni zamanda şəxsi toxunulmazlığından gedir.

Mənbə: Avropa Şurası, İnsan hüquqları mövzusunda vəsait (№5), Hər kəsin azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ

1.15. İşgəncə

Tərif

3 sayılı Maddədə qadağan olunmuş üç geniş sahə bir-birindən fərqli, lakin bir-biri ilə əlaqəli təsvir edilib. Avropa Şurası İnsan Hüquqları Komissiyası *Yunan işi* (Komissiyanın 5 noyabr 1969-cu il tarixli hesabatı, illik nəşr №12) ilə bağlı aşağıdakını qərara almışdır:

“Aydındır ki, bu üç sahənin hər birinin şamil edildiyi rəftar növü mövcud ola bilər, çünki işgəncə qeyri-insani və ləyaqəti alçaldan rəftar, qeyri-insani rəftar isə ləyaqəti alçaldan rəftar kimi təsvir edilməlidir”.

Hansı növ davranışın qadağan edilməsini və bu davranışın necə təsnif edilməli olduğunu anlamaq üçün 3 sayılı Maddədə qıscaca və dürüst ifadə edilmiş terminlərin hər biri üzrə hüquqi nəticələrin nədən ibarət olduğunu anlamaq vacibdir. 3 sayılı Maddə beş hissəyə bölünə bilər:

- işgəncə;
- qeyri-insani;
- ləyaqəti alçaldan;
- rəftar;
- cəza.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin (ECtHR) presedent hüququ

Xüsusi termin kimi işgəncə ayrıca hüquqi nəticəsi vardır. Məhkəmə belə bir fikir bildirmişdir ki, “işgəncə” və “qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar” terminlərindən istifadə etdikdə Konvensiyanı tərtib edənlərin niyyəti bu terminlər arasında aydın fərq sərhdinin çəkilməsi idi (bu fikrin mətninin 186-cı bəndinə, həmçinin *Dikmenin Türkiyəyə qarşı işi* ilə bağlı 11 iyul 2000-ci il tarixli qərarın 93-cü paraqrafına baxın).

Daha dəqiq desək, Məhkəmə nəzərə almışdır ki, bu niyyət çox ciddi və ağır əzaba səbəb olan qəsdən qeyri-insani rəftarı bədnam hərəkət kimi təqdim etmək idi (bu fikrin mətninin 167-cı bəndi). Bununla bağlı Məhkəmə BMT Baş Məclisinin 9 dekabr 1975-ci ildə qəbul etdiyi, *“İşgəncə qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəzanın ağırlaşdırılmış və qəsdən edilən təzahürüdür”* fikrini bəyan edən 3452 (XXX) sayılı Qətnamənin 1 sayılı Maddəsinə istinad etmişdir.

Rəftarı və ya cəzanı səciyyələndirən cəhətləri ayırd etməsinə baxmayaraq, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi bu terminin mənasına dəqiq tərif verməyə heç zaman cəhd etməmişdir, lakin 26 iyun 1987-ci ildə qüvvəyə minmiş BMT-nin İşgəncələrə qarşı

Konvensiyasında təsbit edilmiş tərifi qismən təqdir etmişdir (Bax: *Akkoç Türkiyəyə qarşı*, 10 oktyabr 2000-ci il tarixli qərarın 115-ci paragrafı; *Salman Türkiyəyə qarşı*, 27 iyun 2000-ci il tarixli qərarın 114-cü paragrafı).

Konvensiyanın 1 sayılı Maddəsində bildirilir ki, *işgəncə termini hər hansı bir şəxsə, ondan və ya üçüncü şəxsdən məlumat, yaxud etiraf əldə etmək üçün onu, özünün, yaxud üçüncü şəxsin törətdiyi, yaxud törədilməsində şübhəli bilindiği şübhə doğuran hərəkətə görə cəzalandırmaq üçün, həmçinin onu, yaxud üçüncü şəxsi qorxutmaq və ya məcbur etmək üçün, yaxud hər hansı xarakterli ayrı-seçkiliyə əsaslanan hansısa səbəbə görə dövlətin vəzifəli şəxsi, yaxud rəsmi şəxs kimi çıxış edən başqa bir şəxs tərəfindən, yaxud onların təhriki və ya məlumatlılığı, yaxud göz yumması ilə qəsdən fiziki, yaxud mənəvi cəhətdən ciddi ağrı və ya əzab verən hər hansı hərəkət başa düşülür.*

Yuxarıdakı ifadədən işgəncəni təşkil edən üç mühüm cəhəti götürmək olar:

- ciddi əqli və ya fiziki ağrı və ya əzabın yetirilməsi;
- aörünün bilərəkdən və ya qəsdən vurulması;
- məlumatın əldə edilməsi, cəza və ya qorxutma kimi xüsusi məqsədin ardınca getmə.

Mənbə: Avropa Şurası, İnsan hüquqları mövzusunda vəsait (№6), İşgəncələrin qadağan olunması

1.16. Zərərçəkmiş şəxs (34 sayılı Maddə)

Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 34 sayılı Maddəsində deyilir:

“Məhkəmə istənilən şəxsdən, qeyri-hökumət təşkilatından və ya ayrı-ayrı şəxslər qrupundan Razılığa gəlmiş Yüksək Tərəflərdən birinin onun bu Konvensiyanın və ya ona dair Protokolların müddəaları ilə nəzərdə tutulmuş hüquqlarını pozmasının zərərçəkmiş şəxs olduğunu iddia edən şikayətlər qəbul edə bilər. Razılığa gəlmiş Yüksək Tərəflər bu hüququn səmərəli həyata keçirilməsinə heç bir yolla mane olmamağı öhdələrinə götürürlər”.

Bir qayda olaraq, şikayətçi yalnız müzakirə edilən mövzu ona birbaşa aid olduqda 34 sayılı Maddənin məqsədləri baxımından zərərçəkmiş şəxs ola bilər. Beləliklə, bir qrup şəxsin irəli sürdüyü iddia Məhkəmə tərəfindən qəbul edilməyəcəkdir [*Lindsi Birləşmiş Krallığa qarşı*, 17 yanvar 1997-ci il tarixli qərar]. 34 sayılı Maddədə həmçinin yol verilmir ki, ərizədə ölkədaxili qanunun Konvensiyaya uyğun gəlməməsi konkret istinad olmadan iddia edilsin.

Zərərçəkmiş şəxs olmaq üçün iddiaçının israr edilən hüquqpozma nəticəsində qabaqcadan əmələ gəlmiş xüsusi yanlış fikirdən və ya zərərdən əziyyət çəkməsini göstərmək məcburi deyil. Bu, 41 sayılı Maddə üzrə əvəzin ədalətli ödənilməsinin qiymətləndirilməsinə birbaşa aiddir.

İddiaçı Konvensiyanın davam edən pozulmasının qurbanı ola bilər. Belə bir şəraitdə iddiaçı qanunvericiliyin mövcud durumundan zərər çəkməsini sübut etməyə çalışa bilər. *Norrisin İrlandiyaya qarşı* işində (26 oktyabr 1988) şikayətçi konkret qanuni tədbirin ona qarşı tətbiqi faktının mövcud olmamasına baxmayaraq, qanunun ona zərər yetirdiyini faktlarla əsaslandırma bilmişdir. Ona qarşı iddia qaldırılmaması və məhkəmə təqibi riskinin minimal olmasına baxmayaraq, cənab Norrisin bağlı qapılar arxasında razılaşıdırılmış homoseksual fəallığı cinayət kimi təsbit edən qanunun qurbanına çevrilməsi faktı müəyyən edilmişdir. O, zərərçəkmiş şəxs idi, çünki bir tərəfdən seksual fəallıqdan, digər tərəfdən isə qanunun pozulmasından çəkinmək seçimlərindən birinə üstünlük vermək məcburiyyətində idi.

Buna oxşar olan *Boumanın Birləşmiş Krallığa qarşı* işində (19 fevral 1998) seçkilər zamanı icazə verilməmiş seçkilərə uğrama ilə bağlı ittihamdan bəraət qazanmasına baxmayaraq, şikayətçi xanım zərərçəkmiş şəxs olması faktını müəyyən edə bilmişdir. Bu hüquqpozma ilə bağlı Məhkəmə belə bir qərara gəlmişdir ki, şikayətçinin ifadə azadlığı hüququ pozulmuşdur. Texniki (xırda) məsələlər baxımından bəraət qazanmasına baxmayaraq, xanım davranışının düzəldilməsinə qədər məhkəmə təqibinə məruz qala və gələcəkdə məhkum edilə bilərdi. Bu işlərin hər birində şikayətçilərə birbaşa təsir etmiş amil ölkə daxilində mövcud olan qanunvericilik idi.

Gələcəkdə Konvensiyanın mümkün pozulması şikayətçinin zərərçəkmiş şəxs olması faktını müəyyən etmək üçün həmçinin yetərli ola bilər. Bu səbəbdən *Soerinqin Birləşmiş Krallığa qarşı* (10 dekabr 1988-ci il tarixli qərarla yekunlaşmış) işində şikayətçi Amerika Birləşmiş Ştatlarına ekstradisiya olunduqda barəsində ölüm hökmu çıxarılmış şəxslər sırasına qatıla bilməsi faktını müəyyən edə bilmişdir ki, bu da Konvensiyanın fikrincə 3 sayılı Maddənin pozulması deməkdir [bax həmçinin *D. Birləşmiş Krallığa qarşı* (2 may 1997)].

Konvensiyanın pozulmasından şikayətçinin zərər çəkməsi və zərərçəkmiş əsas şəxsin iddia qaldıra bilməməsi nəticəsində digər şəxs dolaylı zərərçəkmiş şəxs ola bilər. Beləliklə, *MakKanın Birləşmiş Krallığa qarşı* (3 sentyabr 1993-cü il tarixli qərarla yekunlaşmış) işində və *Osmanın Birləşmiş Krallığa qarşı* (28 oktyabr 1998-ci il tarixli qərarla yekunlaşmış) işində vəfat etmiş şəxsin ailə üzvləri və həyat yoldaşı dolaylı zərərçəkmiş şəxs olduqlarını iddia edə bilərdilər.

Artıq müəyyən edildiyi kimi, zərərçəkmiş şəxs olmaq üçün dəymiş faktiki ziyanı sübuta yetirmək məcburi deyil. Bu səbəbdən *Artikonun İtaliyaya qarşı* (13 may 1980-ci il tarixli qərarla yekunlaşmış) işində şikayətçi qeyri-adekvat hüquqi təmsilçilik nəticəsində onunla bağlı ədalətli məhkəmə araşdırmasının aparılmaması baxımından zərərçəkmiş şəxs olması faktını müəyyən edə bilmişdir; bununla belə, sözügedən şikayətçi adekvat hüquqi təmsilçilik təmin edildikdə bəraət qazanmasını sübuta yetirmək məcburiyyətində olmadığını faktını müəyyən etməli idi.

Müəyyən şəraitdə zərərçəkmiş şəxs statusunu müəyyən etmək çox çətin ola bilər. Bu məsələ çox zaman gizli nəzarətlə bağlı üzə çıxır; belə ki, şəxs bu kimi tədbirlərin obyektivi olması faktını qəti surətdə müəyyən edə bilmir. Belə halda Konvensiyanın tələblərinə uyğun gəlməməsi israr edilən rejimin mövcud olmasına yönəlmiş şikayətlərlə [*Məloun Birləşmiş Krallığa qarşı (13 iyul 1981-ci il tarixli qərar)*] Dövlətin qanuna uyğun olmayan hərəkətinin konkret təzahürləri ilə bağlı şikayətlər [*Klass Almaniyaya qarşı (18 dekabr 1974-cü il tarixli qərar)*] arasında fərq çəkilir.

Kim zərərçəkmiş iddiaçı ola bilər?

İddiyanın israr edilən hüquqpozma zamanı Dövlətin yurisdiksiyasında olması faktını müəyyən etməsi öhdəsindən gəlməli olduğu birinci maneədir. Bu zaman vətəndaşlığa dair heç bir tələb irəli sürülmür. Məhz buna görə, hətta kiminsə dövlət daxilində fiziki olması qeyri-qanuni olduqda belə sözügedən dövlətin yurisdiksiyasında olmaq deməkdir. Yurisdiksiya mürəkkəb anlayışdır, Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının (ECHR) 1 sayılı Maddəsindən irəli gəlir və üzv Dövlətin müvafiq ərazi üzərində nəzarəti ilə bağlı hallara şamil edilir [*Loizidou Türkiyəyə qarşı (23 mart 1995-ci il tarixli qərar)*; bax həmçinin *Bankoviç və digərləri Belçikaya və digərlərinə qarşı (12 dekabr 2001-ci il tarixli qərar)* və *İsa Türkiyəyə qarşı (30 mart 2005)*].

Uşaqlar və ya psixi xəstəlik səbəbindən iş bacarığı olmayan şəxslər, həmçinin şəxslər şikayətlərini səlahiyyətli nümayəndələri vasitəsilə təqdim edə bilərlər. Belə ki, valideynlər maraqlarda ziddiyyət yaranmayana qədər öz evladdlarını məhkəmədə təmsil edə bilərlər. Vəfat etmiş şəxsin adından onun varisi olan ən yaxın qohumu tərəfindən şikayətin edilməsi mümkündür. Məhkəmə işə baxdığı zaman şikayətçi vəfat edərsə onun varisi olan ən yaxın qohumu işə davam edə bilər; bir şərtlə ki, sözügedən qohumun işlə bağlı yetərincə marağı olsun [*Şerer İsveçrəyə qarşı (23 mart 1994-cü il tarixli qərar)*; *Laski, Caqard və Braun Birləşmiş Krallığa qarşı (19 fevral 1997)*].

34 sayılı Maddədə aydın olduğu kimi, fərdi petisiya hüququ korporasiya [*“Eə Kanada” Birləşmiş Krallığa qarşı (5 may 1995)*], QHT, siyasi partiya [*Liberal partiya Birləşmiş Krallığa qarşı (18 dekabr 1980-ci il tarixli qərar)*] və həmkarlar ittifaqı [*İsveç Nəqliyyat İşçiləri Birliyi İsveçə qarşı (30 noyabr 2004-cü il tarixli qərar)*] kimi hüquqi şəxs statuslu qurumlara şamil edilir. Hüquqi şəxs formalaşdırmadan hüquqi şəxs kimi fəaliyyət göstərən fiziki şəxslər öz üzvləri adından çıxış edə bilərlər; bir şərtlə ki, iddia predmeti olan tədbirlər bu şəxslərə mənfi təsir göstərmiş olsun [*“Krisçənz əqeyst reysizm ənd fəşizm” Birləşmiş Krallığa qarşı (16 iyul 1980-ci il tarixli qərar)*]. Təşkilat tərəfindən edildikdə iddia ərizəsi təşkilatı təmsil etmək səlahiyyəti olanlar tərəfindən imzalanmalıdır. Təşkilatın hüquqi strukturu aydın müəyyən edilmədikdə ərizəni onun adından təqdim edilən hər bir şəxsin imzalaması gərəkdir.

İddia ərizəsi yerli və ya mərkəzi hökumət və ya digər dövlət/bələdiyyə qurumu tərəfindən edilə bilməz [*Rotemturm Kommunası İsveçrəyə qarşı və Consejo General İspaniyaya qarşı (28 iyun 1995-ci il tarixli qərar)*].

2. Hüquqların iyerarxiyası (sıralanması)

2.1. Mütləq hüquqlar

Bu kateqoriyadakı hüquqlar heç bir halda, hətta müharibə vaxtında belə pozula bilməz. Bu kateqoriyaya 2, 3, 4(1) və 7 sayılı Maddələr daxildir. Konvensiyanın 15 sayılı Maddəsi fəvqəladə hallarda müəyyən hüquqların qismən məhdudlaşdırılmasını ümumi şəkildə təsvir edir, lakin bəzi hüquqların heç bir halda heç zaman pozula bilməməsini aydın şəkildə bildirir. 13 sayılı Protokolu ratifikasiya etmiş Dövlətlər üçün ölüm cəzası dinc və müharibə vaxtında ləğv edilmişdir.

2.2. Məhdud hüquqlar

Bu hüquqlar yalnız xüsusi vəziyyət nəzərə alındıqda, məsələn 5 və 6 sayılı Maddələr üzrə yaranan vəziyyətdə məhdudlaşdırıla bilər.

Konvensiyadakı hüquqların necə təfsir və tətbiq edilməsinin başa düşülməsində həlledici amil hüquqların necə məhdudlaşdırılmasını, həmçinin zərurət və proporsionallıq prinsiplərini anlamaqdır. Beləliklə, məhdudlaşdırılmış hüquqa müdaxilənin hüququn pozulması hesab edilib-edilməməsi aşağıdakı sualların cavablandırılması vasitəsilə müəyyən edilir:

1. Müdaxilə qanunda nəzərdə tutulmuşdurmu? Belədirsə,
2. Müdaxilə ilə hüquqda ifadə edilmiş məqsədlərdən birinə nail olunmuşdurmu? Belədirsə,
3. Müdaxilə demokratik cəmiyyətdə zəruri sayılırdımı və mütənasib miqyasda idimi? Belədirsə,
4. Müdaxilə hüquq bərabərliyini pozmuşdurmu? Yuxarıdakı üç sualdan hər hansına "xeyir" və ya dördüncü suala "bəli" cavabının verilməsi müdaxilənin qeyri-qanuni olması və Konvensiyanı pozması deməkdir.

Məhkəmənin məhdud hüquqlara dair qərarlarını oxuduqda görə bilərsiniz ki, Məhkəmə müdaxilənin hüquqpozma hesab edilib-edilməməsinə dair qərarı yuxarıdakı sualların hər birini nəzərə almaqla çıxarır.

2.2.1. Məhdudlaşdırıcı şərtlərin birmənalı təfsir edilmə qaydası

Yuxarıdakı 2.2 sayılı bölməyə aid edilən məhdudlaşdırıcı şərtlərin özləri yetərincə genişdir. Bu geniş şərtlərin ayrılmaz hissəsi olan səlahiyyətləri Tərəf Dövlətin aşmamasını təmin etmək məqsədilə "Sandi Tayms" qəzetinin Birləşmiş Krallığa qarşı işində (1979) Strasburq Məhkəməsi aşağıdakıları bəyan edərək bu şərtlərin birmənalı təfsir edilmə qaydasını müəyyən etmişdir:

Birmənalı təfsir edilmə, məsuliyyətdən azad edilmə şərtində qeyd edilmiş meyarlardan başqa heç bir digər meyarın hər hansı məhdudlaşdırmanın əsasını təşkil edə bilməməsi və öz növbəsində bu

meyarların yazıldığı dildə kəsb etdiyi birbaşa mənadan kənara çıxmayaaraq başa düşülməsi deməkdir.

Dəqiq təfsir edilmə qaydası müzakirə edilən, yəni hüquqların və azadlıqların istənilən məhdudlaşdırmasının “demokratik cəmiyyətdə zəruri” olmasına dair bütün məhdudlaşdırıcı bəndlərə aid olan hər iki ümumi şərtə, həmçinin ayrıca Maddələrə daxil edilmiş daha spesifik əsaslara şamil edilir. Sözügedən Maddədəki bir və ya bir neçə məhdudlaşdırıcı şərtin hökumət tərəfindən tətbiq edilməsi ilə bağlı işə baxarkən Məhkəmə vəziyyəti aşağıdakı qayda üzrə təhlil etməyə çalışır. İlk öncə, Dövlət tərəfindən tətbiq edilən tədbirin “qanuna uyğun” olub-olmaması müəyyən ediləcək. Qanuna uyğun olmama faktı aşkar edildikdə, Məhkəmə qanunun pozulmasını müəyyən edəcək və bununla işin baxılmasına davam etməyəcək (Misal üçün bax: *Rotaru Rumıniyaya qarşı* (2000)). Tədbirin qanunauyğunluq standartına cavab verməsi qənaətinə gəldikdə Məhkəmə sonrakı mərhələdə bu tədbirin aidiyyətli Maddədəki sadalanmış ictimai asayişin qorunması, sağlamlığın qorunması və ya mənəvi dəyərlərin qorunması və s. kimi legitim məqsədlərdən biri naminə “demokratik cəmiyyətdə zəruri” olub-olmamasını araşdıracaq.

2.2.2. “Qanuna uyğun/qanunda nəzərdə tutulmuş” ifadəsinin təfsiri

Konvensiya baxımından qanunauyğunluq anlayışı ölkədaxili bütün növ qanunlara (inzibati, statut, konstitusiya, yazılmış və yazılmamış) şamil edilir (*Qoulder Birləşmiş Krallığa qarşı* (1975), *Silver və digərləri Birləşmiş Krallığa qarşı* (1983), “*Sandi Tayms*” qəzeti *Birləşmiş Krallığa qarşı* (1979)). Məhkəmə qanunauyğunluqla bağlı “*Sandi Tayms*” qəzetinin *Birləşmiş Krallığa qarşı* işində (1979)) qısaca və dürüst ifadə edilmiş iki əsas tələbi müəyyən etmişdir:

Birincisi, qanuna adekvat çıxış təmin edilməlidir: vətəndaş əmin olmalıdır ki, qanun bu və ya digər işin hüquqi hallarına adekvat şamil ediləndir. İkincisi, norma o zaman “qanun” hesab edilə bilər ki, vətəndaşın öz davranışını tənzimləmək üçün yetərinə səlist ifadə olunsun...

Beləliklə, “qanuna uyğun” hesab edilməsi üçün Dövlət tərəfindən konkret tədbirin tətbiqi və ya qanunun qüvvəyə minməsi faktı *əlçatan* və *qabaqcadan görünən* olmalıdır. Məhkəmə *Məlonun Birləşmiş Krallığa qarşı* işində (1984) Dövlətin səlahiyyətlərindən sui-istifadəsinin qadağanın olunması cəhdi istiqamətində qanunauyğunluq anlayışını daha da təkmilləşdirmişdir:

Hökumətin nümayəndələrinə qeyri-məhdud səlahiyyət şəklində qanuni hüquqların verilməsi qanunun aliliyi prinsipinə zidd olardı. Nəticə etibarilə qanun səlahiyyətli orqana verilmiş bu qəbildən olan istənilən səlahiyyətin hüdudlarını və bu səlahiyyətdən kifayət qədər açıq və həyata keçirilən tədbirin legitim məqsədini nəzərə almaqla istifadə qaydasını müəyyən etməlidir ki, şəxs özbaşına müdaxilədən adekvat qaydada qorunması təmin edilsin.

Beləliklə, Konvensiya baxımından qanunauyğunluğu təşkil edən üçüncü anlayış rəhbər prinsiplərin və mexanizmlərin mövcud olmasıdır ki, bunların hesabına Dövlətin öz səlahiyyətinin icrası şəxsin hökumət qurumlarının özbaşına hərəkətindən (o cümlədən,

səlahiyyətdən ehtimal edilən sui-istifadə halından) qorunması üçün yaradılmış nəzarət vasitələrinin təsiri altında ola bilər.

2.2.3. “Demokratik cəmiyyətdə zəruri” ifadəsinin təfsiri

Konvensiya üzrə hüquq və azadlıqların məhdudlaşdırılmasında Dövlətin öz səlahiyyəti üzrə işlərə baxarkən Məhkəmə ilk əvvəl sözügedən tədbirin yuxarıdakı meyarlar baxımından qanunauyğunluğunu nəzərdən keçirəcək. Dövlət tərəfindən görülmüş tədbir qanunauyğunluq standartına cavab verdikdə Konvensiya bu tədbirin “demokratik cəmiyyətdə zəruri” hesab edilə bilməsi-bilməməsini də nəzərdən keçirəcəklər. Dövlətin bu meyarla cavab verməsi ilə bağlı araşdırmada şəxsi maraqlarla ictimai maraqlar arasında olan ziddiyyət ön sırada baxılan məsələdir.

Məhkəmə qəbul edir ki, ölkə daxilində Dövlət tərəfindən görülmüş tədbir üzərində praktiki və ya siyasi nəzarətə cəhd etmək üçün onun nə sərəştəsi nə də ehtiyacı vardır. *Həndisaydın Birləşmiş Krallığa qarşı işində (1976) Məhkəmə bildirmişdir ki, Öz ölkələrində öldüqca əhəmiyyətli qüvvələrlə birbaşa və davamlı əlaqədə olmaları səbəbindən Dövlət qurumları bu tələblərin konkret məzmununa ... həmçinin bu tələblərə cavab vermək üçün nəzərdə tutulmuş “məhdudlaşdırılmanın” və ya “cəzanın” “zəruriliyinə” dair fikrin bildirilməsində beynəlxalq hakimlə müqayisə edildikdə prinsipca daha üstün mövqeyə malikdirlər.*

Məhkəmənin bu və ya digər hərəkət tərzinin Konvensiyanın tələblərinə uyğun gəlməsini müəyyən etmək üçün Dövlətə müəyyən dərəcədə səlahiyyətlə təmin etməsi bu yanaşmadan irəli gələn məsələdir. Bu səlahiyyətə ümumi olaraq Dövlətin səlahiyyət çərçivəsi kimi istinad edilir.

Konvensiya üzrə Razılığa gəlmiş Yüksək Tərəfi səlahiyyət çərçivəsi ilə təmin etməsinə baxmayaraq Məhkəmə Konvensiyanın yalnız aidiyyətli Maddələrinin ikinci hissəsindəki bəndlərdə deyil, həmçinin digər Maddələrində (17 və 18 sayılı Maddələrə baxın) qısaca və dürüst ifadə edilmiş prinsiplər və məhdudluqlar baxımından Dövlətin səlahiyyətinin icra edilməsini araşdırmaq səlahiyyətini şərt kimi özündə saxlamışdır. *Həndisaydın işi ilə bağlı Məhkəmə aşağıdakını bildirmişdir: “Dövlətin ölkədaxili səlahiyyət çərçivəsi ... Avropadan edilən nəzarətlə sıx bağlıdır; bu, bir sıra işlə bağlı Məhkəmənin təkrarən bildirdiyi məsələdir.*

Məhkəmə, Dövlətin “demokratik cəmiyyətdə zəruri” standartı aidiyyətli maddədə (fərdi hüquq və azadlıqların məhdudlaşdırılmasının əsaslandırılması məqsədilə Dövlətin ümumi zərurətə legitim qaydada istinad edə bilməməsi) məhdudlaşdırılma məqsədi ilə sadalanmış spesifik əsaslardan birinə əlavə etmək məcburiyyətində olması faktını müəyyən etmişdir. Müxtəlif Maddələrdə ifadə edilmiş hüquqların və azadlıqların məhdudlaşdırılması üçün əsas növbəti fəsillərdə müzakirə ediləcəkdir. Bununla belə, demokratik cəmiyyət anlayışının Məhkəmə tərəfindən plüralizm, tolerantlıq və bir-birindən fərqli fikirlərin qəbul edilənliyi çərçivəsində tərif edilməsini

və bu xüsusiyyətlərin heç birinin Konvensiyada açıqlanmamasını yaddan çıxartmamaq vacibdir (*Həndisaydın işi*). Məhkəmə “zəruri” termininin də ümumi təsvirini vermişdir (*Silverin, Həndisaydın işi*): “nə ‘mütləqin’ sinonimidir nə də ‘qəbuledilən’, ‘adi’, ‘faydalı’, ‘ağlabatan’ və ya ‘arzuedilən’ ifadələr kimi uyuşqandır”.

Dövlət tərəfindən tətbiq edilmiş konkret tədbirin “demokratik cəmiyyətdə zəruri” standartına uyğun olub-olmamasını müəyyən edərkən Konvensiya orqanları iki istiqamət üzrə təhlilin aparılmasına çalışırlar. Birincisi, tətbiq edilmiş məhdudlaşdırılmanın məqsədinin legitim olub-olmamasını müəyyən edirlər. İkincisi, sözügedən hüquq və ya azadlığın məhdudlaşdırılması vasitəsinin “legitim məqsədə mütənasib” olub-olmamasını araşdırırlar. Yerinə yetirilməsi baxımından bu, Dövlət üçün bir çox halda daha çətin tələb sayılır. “Zərurilik” anlayışı müdafiə olunan hüquqdan istifadə halına müdaxilənin təcili ictimai tələbə cavab verməsi, xüsusilə isə legitim məqsədə mütənasib səviyyədə qalması deməkdir. Müdaxilənin “zəruri” olub-olmamasını qiymətləndirərkən Məhkəmə Dövlət qurumlarına həvalə edilmiş səlahiyyət çərçivəsini nəzərə alır, lakin bu və ya digər halla bağlı müdaxiləyə səbəb olmuş təcili ictimai tələbin mövcudluğunun sübuta yetirilməsini Cavabdeh Dövlətin vəzifəsi kimi nəzərdən keçirir (*MakLeod Birləşmiş Krallığa qarşı* (1998) və *Klameki Polşaya qarşı* (№ 2) (2003)). Konkret işlə bağlı Dövlətin öz səlahiyyəti çərçivəsində hərəkət edib-etməməsini nəzərdən keçirərkən Məhkəmə Konvensiyaya Tərəf olmuş digər Dövlətlərin qanunvericiliyinə və ya fəaliyyət praktikasına, həmçinin sözügedən işlə bağlı faktlara baxa bilər. Bu məsələlərlə bağlı Dövlətlər arasında ümumi məxrəcin olmadığı təqdirdə Məhkəmə cavabdeh Dövlətə daha geniş səlahiyyət çərçivəsi verəcəkdir (*X, Y və Z Birləşmiş Krallığa qarşı* (1997)).

8-11 sayılı Maddələrin ikinci bəndində, Konvensiyaya 4 sayılı Protokolun 2 sayılı Maddəsinin üçüncü bəndində icazə verilmiş məhdudlaşdırılmalara əlavə olaraq, 17 və 18 sayılı Maddələr Konvensiyanın digər Maddələrində qısaca və dürüst ifadə edilmiş maddi hüquqlardan istifadənin məhdudlaşdırılması və ya məhdudlaşdırılmaması üçün müstəqil əsasları təmin edə bilərlər.

Mənbə: Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası ilə bağlı Qısa Təlimat, Donna Qomyen, 2005

2.3. Mahiyyət nöqtəyi-nəzərindən məhdudlaşdırılan hüquqlar

Bu kateqoriyadakı (8, 9, 10 və 11 sayılı Maddələrdəki) hüquqlar belə bir qaydada məhdudlaşdırılır ki, birinci bənddə hüquqlar qısaca və dürüst ifadə edilir, ikinci bənddə isə sözügedən hüquqla bağlı tətbiqi Konvensiyanın pozulmasını təşkil etməyəcək müdaxilə halları şərtləndirilir.

Məhkəmə bir sıra sual tərtib etmişdir ki, bunların cavablandırılması mahiyyət nöqtəyi-nəzərindən məhdudlaşdırılan hüquqların pozulub-pozulmaması faktına əmin olmaq üçün zəruridir:

1. Faktlar müdafiə olunan hüququ aşkarlayıtmı və bu hüququn təbiəti nədən

ibarətdir?

2. Bu hüquqlara müdaxilə halı varmı (və ya ola bilərdimi)?
3. Müdaxilə qanuna uyğundurmu?
4. Müdaxilə legitim məqsədə nail olmaq istiqamətindədirmi?
5. Müdaxilə legitim məqsədə mütənasıbdirmi?

Mənbə: Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası mövzusunda Təlim üçün Vəsait, Nuala Mole və digərləri, 2007

2.4. Ədalət mükahiməsinin icraatına aid olan hüquqlar

Bu hüquqlar kateqoriyasına 5 və 6 saylı Maddələr, həmçinin 7 saylı Protokolun 1, 2, 3 və 4 saylı Maddələri daxildir.

Mənbə: Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası mövzusunda Təlim üçün Vəsait, Nuala Mole və digərləri, 2007

2.5. Məhdudlaşdırılması təbii olan hüquqlar

Bu kateqoriyaya aid olan hüquqlar tövsifi üzrə məhdudlaşdırılır; misal kimi 12 saylı Maddəni, 1 saylı Protokolun 1, 2 və 3 saylı Maddələrini çəkmək olar.

Mənbə: Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası mövzusunda Təlim üçün Vəsait, Nuala Mole və digərləri, 2007

3. Əsas anlayışlar

3.1. Birləşmə (Maddə 11, bənd 1)

Hər kəsin digərləri ilə istər həmkarlar ittifaqında, istərsə də siyasi partiyada və ya sadəcə şahmat klubunda xüsusi məqsəd naminə birləşmək baxımından ümumi hüquqa malik olması (*Şasanu Fransaya qarşı* (1999)).

Mənbə: Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası mövzusunda Təlim üçün Vəsait, Nuala Mole və digərləri, 2007

3.2. Demokratik dəyərlər

Çıxardığı qərarlarda Məhkəmə vurğulamışdır ki, Konvensiyanın təfsiri qanunun aliliyi və demokratik dəyərlər kimi başlıca prinsiplərə uyğun olmalıdır.

Misal üçün *Soeringin Birləşmiş Krallığa qarşı işi* ilə bağlı 7 iyul 1989-ci il tarixli qərarın 87-ci bəndinə baxın:

'87. Konvensiyanın təfsirində onun insan hüquqları və əsas azadlıqların kollektiv həyata keçirilməsi baxımından kəsb etdiyi xüsusi xarakterinə diqqət yetirilməlidir (Bax: *İrlandiyanın Birləşmiş Krallığa qarşı işi ilə bağlı 18 yanvar 1978-ci il tarixli qərar, A seriyası, №25, bənd 167, səh. 90*). Bu səbəbdən, fərdi şəxslərin müdafiəsi üçün bir mexanizm olan Konvensiyanın predmeti və məqsədi onun müddəalarının onun təminatlarının praktiki və effektiv edilməsi məqsədilə təfsir və tətbiq edilməsini tələb edir (digər misallarla yanaşı bax: *Artikonun İtaliyaya qarşı işi ilə bağlı 13 may 1980-ci il tarixli qərar, A seriyası, №37, bənd 33, səh. 16*). Əlavə olaraq, təmin edilmiş hüquqların və azadlıqların istənilən təfsiri “demokratik cəmiyyət ideallarını və dəyərlərini saxlamaq və inkişaf etdirmək məqsədilə tərtib edilmiş mexanizm olan Konvensiyanın ümumi mahiyyətinə” uyğun olmalıdır (Bax: *Kyeldsenin, Busk Madsenin və Pedersenin işi ilə bağlı 7 dekabr 1976-cı il tarixli qərar, A seriyası, №23, bənd 53, səh. 27*).

3.3. Effektivlik

13 saylı Maddə üzrə hüquq müdafiə vasitələrinin “effektivliyi”

13 saylı Maddə tam müdafiəni təmin etmir, iddia edilən pozulma hallarının və ya pozulma halları qrupunun baş vermiş olduğu kontekstə xas olan mümkün hüquq müdafiə vasitələri üzərində bəzi məhdudiyətlər vardır. Belə şəraitdə Məhkəmə 13 saylı Maddəni tətbiq edilməyən kimi təfsir etmir, bu maddədən irəli gələn “effektiv hüquq müdafiə vasitəsi” tələbini “mümkün qədər effektiv, [konkret kontekstə] xas olan tədbirlərin məhdud tətbiq dairəsini nəzərə alan hüquq müdafiə vasitəsi” kimi təfsir edir (*Klass və digərləri Almaniyaya qarşı (1978)*). *Klassın* işinin və bir sıra oxşar işin konteksti cinayət işinin istintaqı ilə bağlı şikayətcinin telefon xəttlərinin dinlənilməsindən və ya onun gizli nəzarətdə olmasından ibarət idi. Bu işlərlə gəldikdə Məhkəmə qeyd etmişdir ki, tətbiq edilən tədbirin obyektivi olan şəxs belə tədbirdən xəbərdar olduqda sözügedən tədbirin faydası az ola bilər. Bununla belə, bu kontekstdə “effektivlik” baxımından gizli nəzarət zərurətini yaradan əsas bitdikdə, gizli nəzarətin və ya müdafiə olunan hüquqlara onun təsirinin mübahisə edilməsi məqsədilə müstəqil quruma şikayət edildikdə, gizli nəzarət nəticəsində vurulmuş hər hansı ziyanın əvəzlənməsi ilə bağlı mülki işin qaldırılması ehtimalı yarandıqda və s. müstəvidə şəxsin ona qarşı ağılabatan dərəcəyədək gizli nəzarət tədbirlərinin tətbiq edilməsi ilə bağlı məlumatlandırılması kimi müdafiə vasitələri tələb edilir. Həmçinin bu kontekst baxımından Məhkəmə belə bir qərara gəlmişdir ki, qeyri-qanuni gizli nəzarət vasitəsilə əldə edilmiş sübutların məhkəmə araşdırmasından xaric edilməsi şəxsi həyatı yaşamaq hüququnun baş verə biləcək hər hansı pozulması müqabilində zəruri, lakin kifayət etməyən hüquq müdafiə vasitəsidir (*Xan Birləşmiş Krallığa qarşı (2000)* və *Teylor-Sabori Birləşmiş Krallığa qarşı (2002)*).

Hökumət qurumları tərəfindən müəyyən edilmiş əsaslarla ölkədən extradisiya və ya deportasiya oluna biləcək şikayətçilərlə bağlı bir sıra iş üzrə Məhkəmə belə bir qərara gəlmişdir ki, “effektivlik”, Dövlətin fərdi hüquqla bağlı müəyyən etdiyi ictimai marağı tarazlaşdırmaq və hökumət qurumunun öz mülahizəsinə uyğun tədbir görməsinin

qarşısı almaq məqsədilə hökumət qurumunun qərarının sözügedən qurumun müəyyən etmiş olduğu əsasların faktlarla sübuta yetirilməsini təhlil etmək potensialı olan müstəqil qurum qarşısında (məhkəmə) çəkişmə prinsipinə uyğun olan prosedur qaydası üzrə müstəqil təhlilə məruz qalmasını tələb edir (Misal üçün bax: *Çahal Birləşmiş Krallığa qarşı* (1996), *Cəbari Türkiyəyə qarşı* (2000) və *Əl-Naşif Bolqarıstana qarşı* (2002)). Tərəf Dövlətdən qovulma ilə bağlı işə gəldikdə, hüquq müdafiə vasitəsinin effektivliyi ilkin şərt kimi tələb edir ki, mövcud olan hüquq müdafiə vasitəsi Konvensiyaya zidd olan tədbirlərin onların geriye qüvvəsi olmadığı təqdirdə icrasının qarşısını ala bilər (*Conka Belçikaya qarşı* (2002) (13 sayılı Maddənin və əcnəbilərin kollektiv qaydada qovulmasını qadağan edən 4 sayılı Protokolun 4 sayılı Maddəsinin pozulması)).

Bir neçə iş üzrə Məhkəmə hüquq müdafiə vasitəsinin “effektivliyini” Konvensiya üzrə müdafiə edilən hüquqları özü-özlüyündə pozan yerli qanunun və ya normativ aktın hüquqi qüvvəsinin müzakirə obyektinə çevrilə bilməməsi səbəbindən nəzərə almışdır. Məsələn, *Əbdüləzizin, Kabalenin və Balkandalinin Birləşmiş Krallığa qarşı* işində (1985) Birləşmiş Krallıqda daimi yaşamaq hüququ (statusu) olan qadın qismində üç şikayətçi eyni statusa malik olan kişilərə öz xanımlarını ölkəyə gətirmək icazəsini verən, lakin daimi yaşamaq hüququ olan qadınlara bunu qadağan edən immiqrasiya qaydalarına qarşı öz etirazını bildirmişdir. Bu məsələnin qaydalarda aydın yazılması, həmçinin konkret hallarla bağlı şikayət əsasında qaydaların hüquqi qüvvəsinin itirilməsinə dair heç bir imkanın olmaması səbəbindən Məhkəmə 13 sayılı Maddə üzrə ölkədaxili effektiv hüquq müdafiə vasitəsi baxımından qadınların hüquqlarının pozulması qərarına gəlmişdir. Oxşar qaydada Məhkəmə məhbusların saxlanması (həbsxana) qaydalarının özü özlüyündə Konvensiyaya zidd olması (məsələn, müəyyən növ yazışmaların məhdudlaşdırılması (misal üçün bax: *Kəmpbel və Fell Birləşmiş Krallığa qarşı* (1984)) baxımından 13 sayılı Maddənin pozulması qərarına gəlmişdir. Lakin həbsdə saxlanılan şəxsin yazışmaları üzərində nəzarət və senzura baxımından 13 sayılı Maddənin pozulması iddia edilən bir çox işlə bağlı Məhkəmə həbsdə saxlanma yerlərinin rəsmiləri arasında sözügedən məsələlər üzrə öz mülahizələrinə uyğun hərəkət etmək səlahiyyətinin bölgüsünə əsaslanaraq, həmçinin özbaşına və ya əsassız qaydada məhdudlaşdırıcı hərəkətlərə qarşı müvafiq tədbirlərin təmin edilməməsi ilə bağlı pozuntu faktlarını aşkar etmişdir.

Konvensiyanın tələblərinə riayət etmədən asılı olaraq, Razılığa gəlmiş Tərəf Dövlətə 13 sayılı Maddə üzrə tələb edilən məhkəmə müdafiə vasitələrinin təmin edilməsi baxımından müəyyən səlahiyyət verilir (*Kaya Türkiyəyə qarşı* (1998)). Bununla belə, Razılığa gəlmiş Tərəf Dövlətin 13 sayılı Maddə üzrə öhdəliklər çərçivəsinin şikayətçi tərəfindən edilmiş iddianın xarakterindən asılı olmasına baxmayaraq, 13 sayılı Maddə üzrə tələb edilən hüquq müdafiə vasitəsi qanunda olduğu kimi praktikada da “effektiv” olmalıdır (*İlhan Türkiyəyə qarşı* (2000)). Bu tələb, iddianın ədalət mühakiməsi və məhkəmə çəkişməsi ilə bağlı Konstitusiyaya hüququ əsasında edilməsinin Konvensiyanın 13 sayılı Maddəsinin məqsədi baxımından olduqca uzun çəkən məhkəmə işləri üzrə ölkədaxili effektiv hüquq müdafiə vasitəsi hesab edilməməsinə dair Məhkəmə qərarına səbəb oldu (*Doran*

İrlandiyaya qarşı (2003)). Məhkəmə “effektiv” terminini məhkəmə hüquq vasitəsinin adekvat və əlçatan olması və işin təxirəsalınmaz, yubandırılmaz qaydada baxılması tələbinə cavab verməsi mənasını kəsb edən məfhum kimi təfsir etmişdir (*Paulino Tomas Portuqaliyaya qarşı* (2003)). Şəxs mövcud ölkədaxili hüquq müdafiə vasitələrinin qeyri-effektiv olmasını iddia etdikdə Məhkəmə belə bir qərara gəlmişdir ki, cavabdeh Dövlət bu kimi vasitələrin bir və ya bir neçə oxşar iş üzrə effektiv tətbiqini göstərməlidir (*Avstriya Demokratik Əsgər Birliyi və Qubi Avstriyaya qarşı* (1994), *Valsamis Yunanıstana qarşı* (1996) və *Efstratiou Yunanıstana qarşı* (1996)).

Mənbə: Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası ilə bağlı Qısa Təlimat, Donna Qomyen, 2005

Həmçinin bax: *Silverin Birləşmiş Krallığa qarşı işi ilə bağlı 25 mart 1983-cü il tarixli qərar* “113. 13 sayılı Maddənin təfsiri ilə bağlı Məhkəmənin praktikasından irəli gələn prinsiplərə aşağıdakılar daxildir:

(a) Konvensiyada qısaca və dürüst ifadə edilmiş hüquqların pozulmasından zərərçəkmiş şəxs olması ilə bağlı şəxs mübahisəli iddia irəli sürdükdə, iddiası ilə bağlı qərarın çıxarılmasını, həmçinin, mümkün olduqda yaranmış vəziyyətlə bağlı kompensasiyanın və ya hüquqlarının bərpasının təmin edilməsi məqsədilə ölkə daxilində hüquq müdafiə vasitəsinə malik olmalıdır (Bax: *Klass və digərlərinin işi ilə bağlı yuxarıda qeyd edilmiş qərar, A seriyası, №28, bənd 64, səh. 29*);

(b) 13 sayılı Maddədə istinad edilən qurumun heç də məhkəmə orqanı olması vacib deyil; məhkəmə orqanı olmadıqda bu qurumun səlahiyyəti və verdiyi təminatlar əvvəlki hüquq müdafiə vasitəsinin effektiv olub-olmamasını müəyyən edilməsində əhəmiyyət kəsb edir (ibid., bənd 67, səh. 30);

(c) ayrı-ayrılıqda bir hüquq müdafiə vasitəsinin 13 sayılı Maddənin tələblərini bütövlükdə təmin etməməsinə baxmayaraq, yerli qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş bir neçə vasitə toplusu bunu təmin edə bilər (Bax: *düzəlişlər daxil olmaqla X-nin Birləşmiş Krallığa qarşı işi ilə bağlı qərar, A seriyası, №46, bənd 60, səh. 26* və *Van Droqenbroekin işi ilə bağlı 24 iyun 1982-ci il tarixli qərar, qərar, A seriyası, №50, bənd 56, səh. 32*);

(ç) nə 13 sayılı Maddə, nə Konvensiya Razılığa gəlmiş Tərəf üçün onun yerli qanunvericiliyi çərçivəsində Konvensiyanın istənilən müddəasının effektiv icrasını təmin edən hər hansı qaydanı (məsələn, Konvensiyanın ratifikasiyadan sonra yerli qanunvericiliyə daxil edilməsi) təyin edir (Bax: *İsveç Maşinistlər Birliyinin işi ilə bağlı 6 fevral 1976-cı il tarixli qərar, A seriyası, №25, bənd 50, səh. 18*).

Sonda qeyd edilmiş prinsipdən belə nəticə çıxır ki, 13 sayılı Maddənin konkret işlə bağlı tətbiq edilməsi Razılığa gəlmiş Tərəfin onun yurisdiksiyasında olan hər kəsin 1 sayılı Fəsilə qısaca və dürüst ifadə edilmiş hüquqlarını və azadlıqlarını birbaşa təmin etmək məqsədilə 1 sayılı Maddə üzrə öz öhdəliklərini yerinə yetirmək qaydasından asılı olacaqdır (Bax: *İrlandiyanın Birləşmiş Krallığa qarşı işi ilə bağlı qərar, A seriyası, №25, bənd 239, səh. 91*).

3.4. Dördüncü instansiya

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi öz ölkələrində son məhkəmə qərarı ilə razılaşmayan şikayətçilər üçün növbəti, 4-cü instansiya məhkəməsi deyil. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi qanunda və ya faktada yanlışlığa yol verilib-verilməməsinin qiymətləndirilməsi ilə məşğul olmur. Bu qəbildən iddiaların maddi əsaslandırma (*ratione materiae*) baxımından qəbul edilməzliyi bəyan ediləcəkdir.

3.5. Üfüqi təsir

Pozitiv öhdəliklərin bir tərəfi şəxslər arasında münasibətləri tənzimləmək məqsədilə Dövlətin üzərinə öhdəlik qoymağıdır ki, bununla da hüquqlar yalnız “şaquli” deyil, həmçinin “üfüqi” təsirə malik ola bilər.

3.6. Uyğunsuzluqlar

Məhkəmə şikayətin Konvensiyaya uyğun olmaması ilə bağlı aşağıdakı dörd halı müəyyən etmişdir:

3.6.1. Qeyri-uyğun *ratione temporis* (müddət üzrə yurisdiksiya):

Konvensiyanın şikayətin predmeti olan hadisələrin baş verdiyi tarixdə Dövlət üçün imperativ sənəd olmaması.

3.6.2. Qeyri-uyğun *ratione loci* (ərazi üzrə yurisdiksiya):

Şikayətin Konvensiyanın məcburi qüvvəyə malik olmadığı əraziyə aid olması.

- ✓ Uyğunsuzluqla bağlı bu əsas yurisdiksiya baxımından maraqlı məsələlərə səbəb ola bilər, lakin fərdi petisiya hüququnun Razılığa gəlmiş Dövlət tərəfindən qəbul edilmədiyi xarici ərazi daxilində baş vermiş hadisələri və şikayətçinin şikayət etdiyi halları başlıca olaraq ehtiva edir.

3.6.3. Qeyri-uyğun *ratione personae* (yurisdiksiyanın şamil edildiyi vətəndaşlar):

Şikayətin Konvensiyanın əhatə dairəsinə düşməyən və ya üzərində Konvensiya orqanlarının heç bir yurisdiksiyasının olmayan şəxslə bağlı olması.

- ✓ Ərizənin qəbul edilməməsi üçün əsas daha çox Strasburq təsisatlarına güvənilən bir məsələdir.
- ✓ Məsələn, ərizənin qəbul edilib-edilməməsi onun Dövlətin məsuliyyət daşımadağı şəxs və ya quruma qarşı edilməsindən asılı olacaq.
- ✓ Beləliklə, Razılığa gəlməmiş Dövlətlərin və onların nümayəndələrinin davranışını tənzimləmək üçün Konvensiyanın qüvvəsinin miqyası ilə bağlı bir sıra olduqca maraqlı sual yaranacaq.

- ✓ Bu səbəbdən, şikayətin rədd olunması üçün əsasla Dövlətin pozitiv öhdəlikləri arasında Konvensiyadakı hüquqların inkişafı və qorunması məqsədilə əlaqə mövcuddur [Misal üçün bax: *Qraf və qrafinya Spenser Spenser Birləşmiş Krallığa qarşı (16 yanvar 1998-ci il tarixli qərar)*].
- ✓ Şikayətin rədd olunması üçün bu əsas şikayətçinin prosesual nöqteyi-nəzərdən iddia qaldırmaq mövqeyində olmamasından və ya iddia edilən qanun pozuntusunun qurbanı olduğunu sübuta yetirə bilməməsindən asılı olacaq.

3.6.4. Qeyri-uyğun *ratione materiae* (maddi əsaslandırma səlahiyyəti):

Şikayətin Konvensiyada nəzərdə tutulmamış hüquqa aid olması.

- ✓ Hüququn Konvensiya ilə müdafiə edilməməsi onun pozulmasını iddia edən ərizənin qəbul edilməməsi üçün əsasdır.
- ✓ Məsələn, sürücülük vəsiqəsini almaq [*X Almaniyaya qarşı*], həkimi sərbəst qaydada seçmək [*B.C. İcveçrəyə qarşı (27 fevral 1995-ci il tarixli qərar)*] hüquqları ilə bağlı edilmiş şikayət elə bu əsasla da rədd edilmişdir.
- ✓ Oxşar qaydada, şikayət istinad edilən konkret hüquqdan kənara çıxması ərizənin qəbul edilməməsinə əsas yaradacaqdır.
- ✓ Məsələn, ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ zəminində mübahisə mülki hüquqla deyil, vətəndaşlarla hökumət arasındakı münasibətləri tənzimləyən qanunlarla bağlı ola bilər.

3.7. Ədalətli kompensasiya

Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 41 sayılı Maddəsində nəzərdə tutulur ki, Razılığa gəlmiş Yüksək Tərəf Konvensiya üzrə öhdəliklərini pozarsa və onun yerli qanunlarında bu pozuntu müqabilində adekvat kompensasiya nəzərdə tutulmayıbsa, "Məhkəmə zəruri halda zərərçəkmiş tərəfə ədalətli kompensasiya təyin edir". Bir çox işlə bağlı Məhkəmə belə qərara gəlmişdir ki, qanunun pozulması faktının aşkar edilməsi özü özlüyündə ədalətli kompensasiyadır; digər işlərə gəldikdə isə kompensasiya kimi simvolik məbləğ kifayət sayılmışdır. Bəzi işlərlə bağlı isə Məhkəmə şikayətçilərə böyük məbləğdə pul kompensasiyasını (o cümlədən, ödəniş hökumət tərəfindən əsassız olaraq yubandırıldıqda onun üzərinə hesablanmış faiz daxil olmaqla) kəşmişdir. Bəzən Məhkəmə qeyri-qanuni yolla müsadirə edilmiş əmlakın şikayətçiyə qaytarılmasını ədalətli kompensasiyanın ən münasib forması hesab edib. Məsrəf olunan xərclərin də qaytarılması 41 sayılı Maddə üzrə mümkündür.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi

Məhkəmə ədalətli kompensasiya ilə bağlı şikayətlər üzrə qərarını bir qayda olaraq işin maddi aspektləri əsasında 41 sayılı Maddə çərçivəsində çıxaracaq. Lakin kompensasiya məsələsi ilə bağlı qərarın çıxarılması üçün zaman yetişməyibsə Məhkəmə bu məsələnin sonrakı qərarında əks etdirilməsini şərt kimi özündə saxlaya bilər.

Mənbə: Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası ilə bağlı Qısa Təlimat, Donna Qomyen, 2005

3.8. Qanun – qanunun keyfiyyəti

Müdaxilənin “qanuna uyğun” və ya “qanunda nəzərdə tutulmuş” olmasına dair Konvensiyanın tələbinə cavab vermək üçün sözügedən qanunun özü **aydın və dürüst** yazılmalıdır ki, şəxs bununla öz davranışını tənzimləyə bilsin. Müdaxilələrə rəsmi icazə verən qanunun müddələri çox geniş ifadə edilməməlidir ki, Konvensiyanın pozulması ilə nəticələnə bilən müdaxilələrə yol verilməsin.

Mənbə: Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası mövzusunda Təlim üçün Vəsait, Nuala Mole və digərləri, 2007

3.9. Canlı mexanizm

Konvensiyanın müdafiə etdiyi hüquqların və azadlıqların dərk edilməsində başlanğıc mərhələsi Konvensiyanın mətnidir. Sənəddə qısaca və dürüst ifadə edilmiş hüquqların kəsb etdiyi mahiyyət və məna zaman keçdikcə Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi (bundan əvvəl isə Avropa Komissiyası) tərəfindən daha təkmilləşdirilmişdir; beləliklə, Konvensiyaya daxil edilmiş hüquqları müdafiə etməli olan çərçivənin miqyasını və qaydanı tam anlamaq üçün presedent hüquqa istinad etmək zəruridir.

Konvensiya “canlı mexanizm” sayılır və onun təfsiri zamanın tələbinə cavab verməlidir. Konvensiyada istifadə edilmiş terminlərin çoxunda dəyərlərə əsaslanan fikir və ya mənəvi standartlar vardır ki, bunlar da zaman keçdikcə təkmilləşir, beləliklə də dəyişir. Bu o deməkdir ki, hüququn kəsb etdiyi mahiyyət zaman keçdikcə dəyişə bilər, beləliklə, Konvensiyanın təmin etdiyi hüquqların tətbiqi nəticəsində Məhkəmə Razılığa gəlmiş Dövlətlərdə baş vermiş inkişaf və dəyişən mövqələrlə hesablaşmalıdır. *Tayrerin Birləşmiş Krallığa qarşı* işində (1978) (2 EHRR (Avropa İnsan Hüquqları Hesabatı)) Məhkəmə bildirmişdir ki, “... Konvensiya ... hazırki şərait nöqtəyi-nəzərindən təfsir edilməli ... canlı mexanizmdir”.

Sözügedən iş yerli məhkəmənin çıxartdığı qərara uyğun olaraq cismani cəza ilə bağlı idi. Digər misallar homoseksuallığa (məsələn, *Dadceonun Birləşmiş Krallığa qarşı* işi (1981)), nikahdan kənar doğulmuş uşaqlara (məsələn, *Constonun İrlandiyaya qarşı* işi (1986)), transseksuallara (məsələn, *Qudvinin Birləşmiş Krallığa qarşı* işi (2002)) və cinslər arasında bərabərliyə (məsələn, *Şuler-Tsqraqqenin İsveçrəyə qarşı* işi (1993)) qarşı dəyişən mövqe ilə bağlıdır.

Konvensiyanı zamanın tələbinə cavab verməklə təfsir etmək məqsədilə Məhkəmə əvvəlki dövrlərə aid olan presedent hüququ qüvvədən sala bilər və bunu etmişdir. Konvensiyanın bu və ya digər Maddəsi üzrə ən son presedent hüquqa istinadı təmin etmək zəruridir; belə

ki, əvvəlki presedentlər bu və ya digər hüququn dəqiq təfsirini hökmən təmin etməyəcəkdir və presedent hüquqla bağlı ciddi (tələbkar) doktrina tətbiq edilməyəcək.

3.10. Səlahiyyət çərçivəsi

Mahiyyəti nöqtəyi-nəzərindən səlahiyyət çərçivəsi “Məhkəmə tərəfindən işə müvafiq qaydada baxıldıqdan sonra ölkə qurumlarına verilmiş sərbəstlikdir”. Bu, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin nəzarət funksiyasını saxlamaqla ölkə məhkəməməli daxil olmaqla yerli qurumların insan hüquqlarının müdafiə edilməsində başlıca rol oynamasını əks etdirən bir prinsipdir (doktrinadır). Sözügedən anlayış ölkə qurumlarının müəyyən dərəcədə sərbəst davranmaq səlahiyyətinə yol verir; bu, barəsində Avropa miqyasında aydın konsensusun olmadığı, çəşqınlığa yol açan sosial, mənəvi və ya iqtisadi siyasətlə bağlı məsələlərin yer tapdığı işlərə xüsusilə dəlalət edir.

Ceymsin Birləşmiş Krallığa qarşı işi ilə bağlı qərardan çıxarış:

“46. Cəmiyyətləri və onun ehtiyacları ilə bağlı birbaşa məlumatlı olduqlarından ölkə qurumları “ictimai maraqlarda” nəyin olduğunu tam anlamaq üçün beynəlxalq hakimdən prinsipcə daha yaxşı mövqeyə malikdirlər. Konvensiyanın müəyyən etdiyi müdafiə sisteminə gəldikdə mülkiyyətdən məhrum etmə tədbirlərini əsaslandırın ictimai narahatlıq probleminin mövcudluğunun, həmçinin görülmək hüquq müdafiə tədbirlərinin ilkin qiymətləndirilməsi məhz ölkə qurumlarının üzərinə düşməlidir (Bax: düzəlişlər daxil olmaqla *Həndisaydın işi* ilə bağlı 7 dekabr 1976-cı il tarixli qərar, A seriyası, №24, bənd 48, səh. 22). Konvensiya təminatlarının şamil edildiyi digər sahələrdə olduğu kimi burada da ölkə qurumları müəyyən səlahiyyət çərçivəsinə malik olacaqlar.

Bununla belə, “ictimai maraqlar” istər-istəməz geniş anlayışdır. Xüsusilə, Konvensiyada qeyd edildiyi demokratik cəmiyyətləri bir-birindən olduqca fərqləndirən siyasi, iqtisadi və sosial məsələlərin bir qayda olaraq nəzərdən keçirilməsi əmlakın özgəninkiləşdirilməsinə dair qanunları qüvvəyə mindirmək qərarının vacib bir hissəsidir. Məhkəmə, sosial və iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsi baxımından qanunverici hakimiyyət üçün mümkün olan səlahiyyət çərçivəsinin geniş olmasını təbii hesab etməklə qanunverici hakimiyyətin “ictimai maraqlarda” nəyin olması ilə bağlı rəsmi mövqeyinə hörmətlə yanaşacaqdır; bir şərtlə ki, sözügedən mövqə əğlabatan dərəcədə əsassız olmasın. Digər sözlə, ölkə qurumlarının mövqeyini öz rəyi ilə əvəzləyə bilməməsinə baxmayaraq, Məhkəmə mübahisə predmeti olan tədbirlərə 1 saylı Protokolun 1 saylı Maddəsi (P1-1) üzrə yenidən baxmaq və bunu edərkən ölkə qurumlarının hərəkətlərinə istinad edən faktları araşdırmaq öhdəliyini daşıyır”.

3.11. (Demokratik cəmiyyətdə) zəruri

Məhdudiyyətlər “demokratik cəmiyyətdə zəruri” olmalıdır

Bir çox halda iki və ya daha çox şəxsin Konvensiyadakı hüquqları arasında tarazlayıcı tədbir həyata keçirilməlidir; məsələn, bir şəxsin şəxsi həyata hörmətlə yanaşmaq hüququ digər şəxsin ifadə azadlığı hüququ ilə tarazlanı bilər. Çox zaman bu, ailə

hüquqları və ya mülkədar (ev sahibi) ilə kirayəşin arasında mübahisələrə yol açacaq. Bütöv bir icmanın (cəmiyyətin) maraqları ayrıca şəxsin hüquqlarına qarşı tarazlana bilər; yol tikintisi məqsədilə mülkiyyətin Dövlət tərəfindən məcburi qaydada özgəninkiləşdirilməsi buna dair klassik bir misaldır.

Mənbə: Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası mövzusunda Təlim üçün Vəsait, Nuala Mole və digərləri, 2007

Məsələn, *Silverin Birləşmiş Krallığa qarşı işi* ilə bağlı 25 mart 1983-cü il tarixli qərarında Məhkəmə “demokratik cəmiyyətdə zəruri” ifadəsini necə anladığını izah etmişdir:

‘97. Bir sıra işlə bağlı Məhkəmə “demokratik cəmiyyətdə zəruri” ifadəsini necə anladığını, bu ifadəyə təsir edən məsələlərin yoxlanılmasında icra etdiyi funksiyaların mahiyyətini və bu funksiyaların yerinə yetirilmə qaydasını bildirmişdir. Bununla bağlı aşağıdakı bəzi prinsiplərin cəm şəklində xülasəsini vermək yetərlidir:

(a) sifət kimi “zəruri” “mütləq” sözünün sinonimi deyil, nə də “qəbuledilən”, “adi”, “faydalı”, “ağlabatan” və ya “arzu edilən” ifadələr kimi uyuşqandır” (Bax: *Həndisaydın işi* ilə bağlı 7 dekabr 1976-cı il tarixli qərar, *A seriyası, №24, bənd 48, səh. 22*);

(b) Razılığa gəlmiş Tərəf Dövlətlər məhdudiyətlərin tətbiqi ilə bağlı müəyyən, lakin qeyri-məhdud olmayan səlahiyyət çərçivəsinə malikdirlər, lakin sözügedən məhdudiyətlərin Konvensiyaya uyğun olub-olmamasına dair son qərarı Konvensiya verəcəkdir (ibid., bənd 49, səh. 23);

(c) “demokratik cəmiyyətdə zəruri” ifadəsi o deməkdir ki, Konvensiyaya uyğun olmaq üçün müdaxilə digər məsələlərlə yanaşı “təcili ictimai tələbə” uyğun gəlməli və “legitim məqsədə mütənasib” olmalıdır (ibid., bənd 48-49, səh. 22-23);

(ç) Konvensiyanın maddələrində təmin edilmiş hüquqla bağlı müstəsna halları nəzərdə tutan bəndlər dar təfsir edilməlidir (Bax: *Klassın və digərləri Almaniya qarşı işi* (1978) ilə bağlı qərar, *A seriyası, №28, bənd 42, səh. 21*).

98. Məhkəmə həmçinin belə qənaətə gəlmişdir ki, məhkum edilmiş şəxsin yazışmaq hüququndan istifadə etməsinə müdaxilənin 8 sayılı Maddənin 2-ci bəndində qısaca və dürüst ifadə edilmiş məqsədlər baxımından “zəruri” olub-olmamasını qiymətləndirərkən cəzaçəkmə müəssisəsinə salınma ilə bağlı adi və ağlabatan tələblərə fikir verilməlidir (Bax: *Qolderin işi* ilə bağlı qərar, *A seriyası, №18, bənd 45, səh. 21*). Həqiqətən də Məhkəmə etiraf edir ki, məhkumların yazışmaları üzərində bəzi nəzarət tədbirlərinə zərurət vardır və bu tədbirlər özü-özlüyündə Konvensiyaya qeyri-uyğun deyil’.

3.12. Cəza (7 sayılı Maddə)

Cinayətə görə məhkum edilmə nəticəsində tətbiq edilən tədbir. Bu tədbirin “cəza” olub-olmaması onun mahiyyətindən və məqsədindən, yerli qanunlarda səciyyələndirilməsindən, tətbiqini və ağırlığını ehtiva edən prosedurlardan asılı olacaqdır; məsələn, cinsi cinayət törətmiş şəxsin azadlığa buraxılıqda polis

qeydiyyatından keçmək öhdəliyi və ya cinayət işi üzrə məhkumluq nəticəsində deportasiya cəza sayılmır (*Uelç Birləşmiş Krallığa qarşı* (1995), *Cəmil Fransaya qarşı* (1985), *Adamson Birləşmiş Krallığa qarşı* (1999), *Uner Niderlanda qarşı* (2006)).

Mənbə: Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası mövzusunda Təlim üçün Vəsait, Nuala Mole və digərləri, 2007

3.13. Fiziki və mənəvi toxunulmazlıq

X-nin və Y-nin Hollandiyaya qarşı işi ilə bağlı 26 mart 1985-ci il tarixli qərarının 22-ci bəndində Məhkəmə belə qənaətə gəlmişdir ki, şəxsi həyat şəxsin cinsi həyatı da daxil olmaqla fiziki və mənəvi təhlükəsizliyini ehtiva edən anlayışdır. Bu işə gəldikdə əqli cəhətdən qüsuru olan 16 yaşlı qızın ona cinsi təcavüz etmiş şəxsə qarşı cinayət işi qaldırmaq iqtidarında olmaması məsələsinə 8 sayılı maddənin 1-ci bəndi üzrə baxılmışdır. Bir şəxsin digər şəxsə arzu edilməz təcavüzü həmləyə məruz qalan şəxsin şəxsin həyatına qəsd hesab edilə bilər.

3.13.1. Fiziki toxunulmazlığa müdaxilənin şəxsi həyata aidiyyəti varmı?

Şəxsin fərdi toxunulmazlığına bəzi müdaxilələr onun şəxsi həyatına qəsd edə bilsə belə, hər bir müdaxiləyə bu səpkidə yanaşılır.

Kostello-Robertsin Birləşmiş Krallığa qarşı işi ilə bağlı 25 mart 1993-cü il tarixli qərarın 36-cı bəndi balaca oğlana **cismani cəzanın** verilməsinin 8 sayılı Maddəyə uyğunluğuna aid idi.

Bu zaman Məhkəmə qeyd etmişdir ki, “*təhsil sahəsində görülən tədbirlər bəzi hallarda şəxsi həyata hörmətlə yanaşmaq hüququna mənfi təsir edə bilər, lakin şəxsin fiziki və ya mənəvi toxunulmazlığına mənfi təsir göstərməsi sayıla bilər hər bir rəftar və ya tədbir mütləq bu kimi müdaxiləyə gətirib çıxarır*”.

Bununla belə, sözügedən işə gəldikdə Məhkəmə belə qənaətə gəlmişdir ki, “*bütöv bir sənəd kimi Konvensiyanın predmeti və məqsədi naminə və uşağın məktəbə göndərilməsinin onun şəxsi həyatına istər-istəməz müdaxilə ilə nəticələnməsini nəzərə alaraq Məhkəmə hesab edir ki, şikayətçinin şikayət etdiyi rəftar onun fiziki və mənəvi toxunulmazlığına 8 sayılı Maddənin ehtiva etdiyi qadağa çərçivəsinə düşə biləcək qədər mənfi təsir vurmamışdır*”.

Cəzanın yüngül olması və onun formal məktəb mühitində tətbiq edilməsi faktı Məhkəmənin bu işlə bağlı qərarında başlıca əhəmiyyət kəsb edən məsələlər idi.

3.13.2. Məcburi tibbi müalicənin şəxsi həyata aidiyyəti varmı?

Səthi və ya dərin olmasına baxmayaraq məcburi tibbi müalicə 8 sayılı Maddənin 1-ci bəndi üzrə şəxsi həyatın əhatə dairəsində olacaqdır. Bu dairə aşağıdakı misallar vardır:

- Məhbuslardan narkomaniyaya, sürücülərdən spirtli içki qəbul edib-etməmələrinə qarşı və ya atalıqın müəyyən edilməsi ilə bağlı işlərin obyektivi olan şəxslərdən qan və sidik analizinin götürülməsi (*ərizə №8278/78, 13 dekabr 1979-cu il, 18 DR 154 (qan analizi); ərizə №21132/93, Piders Niderlanda qarşı, 6 aprel 1994, 77-A DR 75 (sidik analizi)*)
- Üşaqlar arasında məcburi vaksinasiya, dişlərin müalicəsi, vərəm analizləri və ya rentgen müayinələr (*ərizə №21132/93, 12 iyul 1978, 14 DR 31*)
- Qidanın məcburən qəbul edilməsi (*Herktseqfalvi Avstriyaya qarşı, 24 sentyabr 1992-ci il tarixli qərar*)

3.13.3. Dövlətin tətbiq etdiyi tədbirlərin şəxsi həyata aidiyyəti varmı?

Cəmiyyəti müxtəlif təhlükələrdən qorumaq üçün Dövlətin tətbiq etdiyi müxtəlif tədbirlər (istehsalatda təhlükəsizlik kəmərlərinin taxılması və ya qoruyucu vasitələrdən istifadə) 8 saylı Maddənin 2-ci bəndi üzrə əminliklə əsaslandırılı bilməsinə baxmayaraq 1-ci bəndi baxımından yoxlanılacaqdır.

Mənbə: Avropa Şurası, İnsan hüquqları mövzusunda vəsait (№1), Şəxsi və ailə həyatına hörmətlə yanaşmaq hüququ.

3.14. Pozitiv öhdəliklər

Prinsip baxımından Konvensiya şəxsi hüquqlarının Dövlət tərəfindən pozulmasından müdafiə edir, lakin hüquqların neqativ müdafiəsinə (yəni Dövlətdən və onun rəsmilərindən Konvensiyada qısaca və dürüst ifadə edilmiş hüquqlara müdaxilə etməmək tələbinə) əlavə olaraq, bəzi hallarda Konvensiya hüquqların müdafiəsini təmin etmək məqsədilə Dövlətin üzərinə pozitiv öhdəlik də tətbiq edir. Bu səbəbdən hüquq, Dövlətin tədbiri görməməsi və ya nəzərdən qaçırması nəticəsində pozula bilər. Məsələn, yaşamaq hüququnun müdafiə edilməsi baxımından Dövlət müvafiq qanunların qəbulu üzrə pozitiv öhdəlik daşıyır; beləliklə, Dövlətdə qətl və qatillikdə günahkar olanlara qarşı məhkəmə və ya cinayət təqibini aparmaq üçün işləyən qanunlar olmalıdır.

Pozitiv öhdəliklər əsasən Konvensiyanın 1 saylı Maddəsi üzrə öhdəlik nəticəsində yaranır ki, "hər kəs (onun aid olduğu Razılığa gəlmiş Tərəfin) yurisdiksiyası daxilində" Konvensiyada qısaca və dürüst ifadə edilmiş hüquqlarla təmin edilsin. Lakin bəzi hallarda pozitiv öhdəlik bu və ya digər maddənin özündə aydın şəkildə bildirilir; məsələn, 2 saylı Maddədə yaşamaq hüququnun "qanunla müdafiə edilməsi" nəzərdə tutulur, 6 saylı Maddə isə cinayət işləri ilə bağlı araşdırmanı ağılabatan vaxt ərzində aparan, tərcüməçiləri və ödənişsiz hüquqi yardımı təmin edən məhkəmələrin yaradılması öhdəliyini təsbit edir.

Dövlət Konvensiya üzrə öz öhdəliyini özəl quruma həvalə etdikdə belə pozitiv öhdəlik yarana bilər. Məsələn, *Kostello-Robertsin Birləşmiş Krallığa qarşı* işində (1993) (19 EHHR (Avropa İnsan Hüquqları Hesabatı) 112) Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi Birləşmiş

Krallığın nəinki dövlət (dövlət tərəfindən maliyyələşən), həmçinin özəl (şagirdlərdən təhsil haqqı alan) məktəblərdə qeyri-insani və ləyaqəti alçaldan cəzaya bərabər tutulan təhqiredici cismani cəzaya görə məsuliyyət daşması qənaətinə gəlmişdir.

3.14.1. Üfüqi təsir

Pozitiv öhdəliklərin bir tərəfi şəxslər arasında münasibətləri tənzimləmək, beləliklə, hüquqların yalnız “şaqli” deyil, həmçinin “üfüqi” təsirə malik olması məqsədilə Tərəf Dövlətin üzərində öhdəliyin tətbiq edilməsidir.

3.15. (Səciyyəvi) prosedur təminatları

Effektivlik prinsipi və prosedur təminatları

Konvensiya, maddi hüquqların effektiv müdafiəsini təmin etmək üçün müvafiq prosedur təminatlarının işləməsini və riayət edilməsini Dövlətin öhdəsinə qoyur.

Bəzi hallarda bu prosedur təminatları Konvensiyanın mətnində aydın izah edilir.

Digər hallarda Məhkəmə belə qənaətə gəlmişdir ki, maddi hüquqlar “səciyyəvi prosedur təminatlarını” ehtiva etməlidir.

Məhkəmə maddi hüququn hər hansı pozulmasının aşkar edilməməsi, lakin əlaqəli prosedur təminatlarının pozulması qərarına tez-tez gələcək.

3.15.1. Konvensiyanın mətnində aydın nəzərdə turulmuş prosedur təminatları

- 5 sayılı Maddə – azadlıqdan məhrum edilmə
- 6 sayılı Maddə – ədalətli məhkəmə araşdırması
- 13 sayılı Maddə – hüquq müdafiə vasitələri ilə təmin olunmaq hüququ
- 7 sayılı Protokolun 1 sayılı Maddəsi – qeyri-qanuni yaşayan əcnəbilərin ölkədən qovulması (*Mauya Fransaya qarşı* (1999)).
- 7 sayılı Protokolun 2 sayılı Maddəsi – cinayət işi ilə bağlı qərardan apelyasiya şikayəti vermək hüququ (*Krombaş Fransaya qarşı* (2001); *Papo Fransaya qarşı* (2002); *Qurepka Ukraynaya qarşı* (2005)).
- 7 sayılı Protokolun 3 sayılı Maddəsi – ədalət mühakiməsinin düzgün aparılmaması müqabilində kompensasiya (*Şilyayev Rusiyaya qarşı* (2005)).
- 7 sayılı Protokolun 4 sayılı Maddəsi – eyni cinayət əməlinə görə ikiqat cəzalandırmanın qadağan olunması (*Frants Fişer Avstriyaya qarşı* (2001)).

3.15.2. Maddi hüquqlar baxımından səciyyəvi olan və Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin yaratdığı presedent hüquqda tanınan prosedur təminatları

- effektiv araşdırma aparmaq vəzifəsi
 - həyat itkisi və ya həyata edilən təhdidlə bağlı 2 sayılı Maddə baxımından səciyyəvidir (*Akdoğu Türkiyəyə qarşı* (2005));
 - ehtimal edilən pis rəftarla bağlı işlərin aid edildiyi 3 sayılı Maddə baxımından səciyyəvidir (*Naxova Bolqarıstana qarşı* (2005));
- müvafiq məhkəmə prosesini təmin etmək vəzifəsi, məsələn
 - (1) yaşamaq hüququnun və şəxsin toxunulmazlığının ağır şəkildə pozulması hallarında 2 və 3 sayılı Maddələr üzrə effektiv cinayət sanksiyalarını təmin etmək vəzifəsi (*M.C Bolqarıstana qarşı* (2003); *Öneryıldız Türkiyəyə qarşı* (2004)), lakin mülki işlər üçün tibbi etinasızlıq halı yetərli ola bilər (*Kalvelli və Çiqlionun işi* (2002); *Vo Fransaya qarşı* (2004));
 - (2) ailə məsələləri ilə bağlı işlərdə 8 sayılı Maddə üzrə məhkəməyə çıxışı təmin etmək vəzifəsi (*İgnakkolo-Zenide Rumıniyaya qarşı* (2000));
 - (3) kiminsə öz əmlakından istifadə etmək hüququnun pozulması ilə bağlı işlərdə 1 sayılı Protokolun 1 sayılı Maddəsi üzrə ədalət mühakiməsi orqanına çıxışı təmin etmək vəzifəsi (*Sovtransavto Ukraynaya qarşı* (2002)).
- Son məhkəmə qərarının həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədilə 6 sayılı Maddə üzrə ümumi xarakterli vəzifə (*Hornsbi Yunanıstana qarşı* (1997)). İşlə bağlı qərar Dövlətə qarşı olduqda avtomatik qaydada həyata keçirilməlidir. Lakin məhkəmə çəkişməsi vətəndaşlar arasında olduqda onlar qərarın həyata keçirilməsini təmin etmək üçün sonrakı addımların atılmasına görə məsuliyyət daşıya bilərlər. Qərar Konvensiyadakı digər hüquqlara təsir etdikdə bu vəzifə sözgedən hüquqlar baxımından mövcud ola bilər, məsələn:
 - 1 sayılı Protokolun 1 sayılı Maddəsi üzrə (*Burdov Rusiyaya qarşı* (2002); *Jasiuniyene Litvaya qarşı* (2003); *Sabin Popesku Rumıniyaya qarşı* (2004); *Matteus Fransaya qarşı* (2005)).
 - (4) 8 sayılı Maddə üzrə (*Qleyzer Birləşmiş Krallığa qarşı* (2000); *İgnakkolo-Zenide Rumıniyaya qarşı* (2000)).

3.15.3. Beynəlxalq səviyyədə prosedur təminatları

- 34 və 35 sayılı Maddə və fərdi petisiya hüququ (14 sayılı Protokolun qüvvəyə minməsinə xüsusi diqqət yetirin)
- Qəbuledilənlik meyarının əcnəbilərlə bağlı işlərə şamil edilməsi, xüsusilə də yerli hüquq müdafiə vasitələri tükəndikdə
- 39 sayılı Qayda (əlamətlər)
- 40 sayılı Qayda (təxirəsalınmaz yazışma)
- Məhkəmə tərəfindən risklərin qiymətləndirilməsi vaxtı

Mənbə: Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası mövzusunda Təlim üçün Vəsait, Nuala Mole və digərləri, 2007

3.16. Mütənasiblik

Mütənasiblik prinsipi 'ictimaiyyətin ümumi maraqlarından irəli gələn tələblərlə şəxsin fundamental hüquqlarının müdafiəsinə dair tələblər arasında ədalətli tarazlığı tapmaqdan' ibarətdir (*Soerinqin Birləşmiş Krallığa qarşı işi ilə bağlı qərarın 89-cu bəndi*).

3.17. Qanunun aliliyi

Qanunun aliliyi dövlət səlahiyyətlərinin icrasının yalnız ictimaiyyətə açıq qanunlara uyğun olması, mövcud qanunlara və prosedurlara uyğun olaraq qəbul edilməsi və həyata keçirilməsi vasitəsilə qanuni qüvvəyə minməsinə dair bir prinsipdir. Bu prinsip dövlət hakimiyyəti orqanlarının səlahiyyətlərindən özbaşına istifadə etməsinə qarşı bir təminatdır.

Qanunun aliliyi, rəsmi qurumların şəxsin hüquqlarına müdaxilə etməsinin effektiv nəzarətə məruz qalması mənasını özündə ehtiva edir (*Digər mənbələrlə yanaşı bax: Silverin Birləşmiş Krallığa qarşı işi ilə bağlı 25 mart 1983-cü il tarixli qərar və Klass və digərlərinin Almaniyaya qarşı işi ilə bağlı 6 sentyabr 1978-ci il tarixli qərar*). Bu, qanunun hökumət nümayəndələrinə geniş səlahiyyət çərçivəsi verdiyi hallarda özünü xüsusilə biruzə verir; beləliklə, səlahiyyətlərdən istifadə dəyişməyə məruz qala bilən, lakin heç bir parlament araşdırmasına məruz qalmayan məhkəmə praktikası ilə bağlı bir məsələdir (mənbə: *Silverin Birləşmiş Krallığa qarşı işi*).

3.18. Əlavə xarakter

Razılığa gəlmiş Tərəf "bu Konvensiyanın 1 sayılı Maddəsi üzrə öz yurisdiksiyasında olan hər kəsin hüquqlarını və azadlıqlarını təmin etmək" öhdəliyini öz üzərinə götürür (Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 1 sayılı Maddəsi). Nəticə etibarilə, hüquq və azadlıqlara Konvensiyada müəyyən edildiyi kimi riayəti, həmçinin hüquqlarının pozulması zəminində qaldırıldığı iddia müqabilində kimisə effektiv hüquq müdafiə vasitəsi ilə təmin etmək Razılığa gəlmiş Tərəfin ilk qaydada daşdığı öhdəlikdir (Bax: Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 13 sayılı Maddəsi). Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin rolu insan hüquqlarının müdafiə edilməsi və qanunun pozulması nəticəsində kompensasiyanın ödənilməsi (vəziyyətin bərpa edilməsi) üçün yerli hüquq sistemlərinə əlavə xarakteri təmin edir. Yalnız yerli hüquq müdafiə vasitələrinin hər biri tükəndikdə (35 sayılı Maddə) Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinə ərizə ilə müraciət etmək olar.

Mənbə: Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası mövzusunda Təlim üçün Vəsait, Nuala Mole və digərləri, 2007